

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. LUKINICH IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XXVI. kötet — 3. szám

THURÓCZY JÁNOS KRÓNIKÁJA

ÍRTA

MÁLYUSZ ELEMÉR
RENDS TAG

Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának
1944. október 16-i ülésén

1944. évi
II. OSZTÁLYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST, 1944.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

THURÓCZY JÁNOS KRÓNIKÁJA

ÍRTA

MÁLYUSZ ELEMÉR
RENDES TAG

Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának
1944. október 16-i ülésén

BUDAPEST, 1944.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

Kiadásra ajánlották:

Domanovszky Sándor

Eckhart Ferenc

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A kiadásért felel: dr. Voinovich Géza,
Sylvester III., Bpest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

THURÓCZY JÁNOS KRÓNIKÁJA.

Az a nagy munka, Lorenz O. könyve, amelyből a külföld a XV. századi magyar elbeszélő kútfők felől tájékozódhat, rendkívül kevés adatot tartalmaz Thuróczy Jánosnak mind életéről, mind pedig munkájáról, de még ezek az adatok is helytelenek. Lorenz egyik feltűnő tévedése, hogy a krónikaírót nem magyarnak, hanem azon „leigázott szláv néptörzs” sarjának tartja, amely szerinte „később is túlnyomórészt pótolta a magyarok irodalmi tevékenységének hiányait”.¹ Hozzá képest igen nagy haladást jelent Kaszák Józsefnek a maga idejében az átlag fölé emelkedő disszertációja,² mivel gondos levéltári kutatások során felderítette Thuróczy életkörülményeit, jellemezte a *Chronica*-t, sőt ennek utolsó részét művelődéstörténeti szemszögből megvizsgálva, részletesen méltatta. Ha még sem elégedhetünk meg az életrajznál Kaszák előadásának tolmácsolásával, annak az az oka, hogy a társadalmi háttér, főleg pedig a familiárisi viszony tekintetbevételével, amelyről neki még nem lehetett tudomása, Thuróczy pályája s ezzel összefüggésben művének keletkezése is új megvilágításba helyezhető.

¹ Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des XIII. Jahrhunderts, Berlin, 1886. I.³ 342. l.: „Auch Thurócz war kein Magyare, sondern gehörte dem geknechteten slavischen Stamme des nordwestlichen Ungarns an, welcher auch später vorzugsweise den Mangel eigener litterarischer Tätigkeit der Magyaren ersetzte.“ — Pauier Gyula esőpös megjegyzését l. Századok. 1886. 272. l.

² Thuróczy János élete és krónikája. (Művelődéstörténeti Bővebbek. 22. sz.) Budapest, 1906.

Thuróczy esaládfája a tatárjárás előtti korba nyúlik vissza. Első ismert ősenek, Albertnek életkorát, mivel fiai 1262-ben, felnőtt unokája pedig 1277-ben szerepelnek, a XIII. század első felére kell tennünk. Idősebb fia, András comes, IV. Bélától lipói birtokot kapott adományul (1269), unokája, Mátyás comes, pedig eszerébe, mivel aranyércet találtak rajta, amelyet a király maga akart kiaknázni, a turócmegyei Nádasért.² A család, amely jobbágyfiúi jogon már 1262-ben négy ekényi turóci földnek volt a birtokosa,³ királyi falu és királyi népek földesurává téve, a kialakuló köznemességbe emelkedett fel. Nyelvében és eredetében egyaránt magyar volt, mint a turóci fenszék legtöbb jobbágyfiúi eredetű családja, a comes cím pedig előkelőségét juttatta kifejezésre. Hasonlóképen a szolgabírói tisztség, amelyet először 1312-ben viselt egyik tagja.⁴ A család magyarságáról tanúskodik a nádaséri birtokon kibontakozó új falvának, Szentmihálynak a neve is. A Szent Mihály tiszteletére szentelt egyházat a XIII. század közepén a királyi hatalom alapította, mégpedig úgy, hogy a templom három falu — Divék, Nádasér, Gay — közötti magában állott.⁵ Nevét tehát könnyen átadhatta a mellette alakuló telepnek. Ez 1368-ban tűnik fel, mint „Szentmihály másképp Nádasér“; 1416-tól önálló falu, aminek megfelelően birtokosai eleinte Nádasérieknek, majd Szentmihályiaknak, sőt 1420-ban, régiesen Szentmihályúriaknak is mondják magukat.⁶

A család a megye szűkreszabott határai közül a XV. század elején Nádaséri András személyében emelkedett ki.

² Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VIII. k. 251. l., IX. k. 193. 207. l.

³ Történelmi Tár. 1902. 219. s. köv. l.

⁴ Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922. 165. l.

⁵ U. o. 39. l.

⁶ 1368: G. Nyáry család levéltára, Nemzeti Múzeum; 1416: Törzsnanyag, Nemzeti Múzeum, 1894. 6. sz. szerz.; 1420: Orsz. Levéltár, Dl. 10.889.

Ő mint apród, Zsigmond udvarába került, ahol egyszerűen csak Thuróczynak (Andreas de Thuruch) nevezték, Nemesak katonai szolgálatot teljesített itt, hanem kormányzati megbízatásokat is végrehajtott.⁸ Erdemeiért megkapta a hont-megyei Pír falut,⁹ amely korai halála után testvére Péterre, majd ennek fiára, a krónikáiróra hárult. Mivel ők, bár részbirtokosok maradtak ősi falvaikban, állandóan Hont megyében éltek, nevük Szentmihályi Thuróczy formában állandósult.

A történetíró tehát jómódú, birtokos nemes család leszármazottja volt. Nem valószínű azonban, hogy egyetemi tanulmányokat végzett. A nevét megerősítő első oklevelek ugyanis — 1459-től fogva szerepel birtokperekben s így 1435 körül születhetett — nem mondják őt magisternek.¹⁰ Ez a cím csak akkor járul névéhez, amikor a királyi kúria jegyzői közé kerül. De a képzettség, amelyet a latin nyelvben és a műveltség elemeiben elnyert, mégis alapos volt, jogi ismeretei pedig, amelyeket azért is gyakorlat közben, hivataloskodása ideje alatt kellett elsajátítania, mert iskolában azokat nem szerezhette volna meg, hajlékony elméjű s törekvő embernek mutatják.

Az 1460-as évek végén lett az országbírói notáriusok egyike. Feladata az oklevelek kiállítása — leírása, sőt részben fogalmazása — eljárta továbbá mint kúriai megbízotti egyes fontos ügyekben vidéken,¹¹ sőt magán felek

⁸ 1412-ben egy királyi adománylevelet „ad relationem Andree de Thwroch“ állít ki a kancellária. DL. 9886.

⁹ 1406 és 1411: Törzssanyag, Nemzeti Múzeumi, 1894. 6. sz. szerz. Az utóbbi oklevélben Zsigmond Náduséri Andrást „aule nostre iurepisc“nek mondja.

¹⁰ Az okleveleket felsorolja Kaszák i. m. 71. s. köv. 1. — Újabban ismeretessé lett oklevelek sem mondják magisternek. 1466. máj. 27., a királyi emberek közt: „Iohannes Thwroczy de Zenthmyhal“ (Balassa család levéltára, Nemzeti Múzeum); 1465-ben Pálóczi országbíró oklevelében mint felperes „Iohannes filius Petri Thuroczy dieti de Zenthmyhal“: (A M. Tud. Akadémia oklevélgyűjteménye.)

¹¹ Hajnik L.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 160., 163. l.

felkérésére választott bíró is lehetett. Szereplése ekkor a királyi kúriában nagyon rövid ideig tartott. Pálóczi László, a negyedszázad óta hivataloskodó országbíró helyébe ugyanis 1470-ben Rozgonyi János lépett s mert ő a kor szokásának, a hivatali szervezetnek, egyszersmind a társadalmi rendnek megfelelően saját familiarisai közül választotta ki ítélőmesterét, ez ugyancsak a saját embereit hozta magával jegyzőknek. Az országbírói kancellária személyzete a fődominus lelépésével szétszóródván, Thuróczy is kénytelen volt új munkakör után nézni. Jogi ismeretei és oklevélszerkesztői gyakorlata megszerezték számára a sági premontrei konvent hiteleshelyi notáriusi tisztét. Birtokainak közelsége, valamint az a tény, hogy már 1465/6-ban a monostort ügyvéd gyanánt képviselte, kellőleg megmagyarázza, hogy a konvent örömmel alkalmazta. 1470 nyarán említik először ily jegyző gyanánt, kezének írása, az általa kiállított oklevelek ductusa pedig azt bizonyítja, hogy 1475-ig tevékenykedett Ságon.¹² Ebben az évben Rozgonyi János utóda, Báthori István országbíró Hásságyi (Hassághi) Istvánt tette meg ítélőmesterének, aki aztán 1493-ig, mindaddig, amíg ura országbíró volt, meg is maradt tisztében.¹³ Mivel Hásságyi most maga szerződttetett, fogadott fel jegyzőket, Thuróczy, noha csak 1481-ben nevezi őt oklevél országbírói notáriusnak, az 1475-ös év sajátságos egyezéséből következtetve, igen valószínűleg már ekkor visszakerült a királyi kúriába. Egy évtizedig, 1486-ig maradt országbírói jegyző. Ekkor jelentős fordulat következett életében.

Ebben az esztendőben Mátyás a nádor és az országbíró mellett működő harmadik nagybíróság, a personalis praesentia regia élére Drághi Tamást állította, az új perszonális pedig, aki eltérően elődeitől, nem klerikus, hanem világi ember,¹⁴ egyik ítélőmesterévé Thuróczyt tette

¹² Kaszák fontos megállapítása, 13. l.

¹³ U. a. 17. l.

¹⁴ Szilágyi L.: A magyar királyi kancellária szerepe az állam kormányzatban 1458–1526. Budapest, 1930. 96., 98. l.

meg.¹⁵ Ez most már mint előkelő úrnak közvetlen familiárisa maga lett notáriusok dominusa és egy színvonalra került korábbi főnökével Hásságyival. Hatásköre nagy volt. Az ítélmesterek vállán nyugodott ugyanis az igazságszolgáltatás terhe, mivel ők bocsátották ki uraik nevében az idézéseket és parancsokat, ők formulázták meg az ítéleteket, szerkesztették meg a döntésről szóló okleveleket s javították át, pecsételték meg, adták ki, magyarázták meg azokat a feleknek.¹⁶ Az ő, nem pedig a kormányzás gondjaitól elfoglalt uraiknak döntésétől függött a perek kimenetele. Thuróczyról mint protonotáriusról az utolsó adat 1488 nyaráról szól. Mivel 1489 nyarán már új ítélmester működik s mert ebben az évben Drághi lemondott személynöki tisztéről, valószínű, hogy vele együtt távozott. Halála 1490 táján következhetett be. Gyermekei közül két leánya s egyik fia, házasságkötéseik tanúsága szerint, a köznemesi életszínvonalon maradtak. Miklós nevű fia azonban az általa megtört úton haladva, sokra vitte. Ő is előbb a királyi kúria jegyzője,¹⁷ azután — politikailag a Zápolyai-párthoz tartozva — erdélyi alvajdaság után, akár mint apja perszonális ítélmester, majd Mohács előtt Werbőczy utóda a személynöki méltóságban, végül pedig királyi udvarmester és turóci főispán.¹⁸

II.

Thuróczy nem gondolt arra, hogy a magyar történetet teljes egészében egységes felfogással tervszerűen feldolgozza. Külső körülmények és ösztönzések bírták rá az írói tevékenységre, munkája pedig három, különböző jellegű részből áll, amelyeket nem is a történelmi egymásutániság sorrendjében dolgozott ki. Mind az indítóokokra, mind pedig az egyes részek elkészülésének időpontjára

¹⁵ 1486. márc. 29-n még notárius, szept. 29-én azonban már ítélmester. Kászák i. m. 14. l.

¹⁶ Huzjak i. m. 49. l.

¹⁷ 1497. márc. 3. Dl. 20,533.

¹⁸ Szilágyi i. m. 98., 96. l. — Kászák i. m. 10. l.

vonatkozólag saját munkája, illetőleg ajánlásai nyújtanak felvilágosítást.

Amidőn a második alkalommal volt országbírói jegyző, ura, az ítélőmester arra biztatta, hogy írja meg II. (Kis) Károly történetét.¹⁹ Hássági István azért irányította figyelmét erre a korra, mivel a királyi udvarban őrzött Gesta-feldolgozások — a Képes Krónika és a Budai Krónika esaládját képviselő kódexek — a legrégibb időktől Károly Róbert haláláig leírták már a magyar multat, Tótsolymosi Apród János, a küküllői főesperes könyve pedig Nagy Lajos uralkodása felől tájékoztatott, ellenben az 1382 után történt események stilszerű feldolgozása hiányzott. A szerencsétlen végű II. Károly király sorsáról szólt ugyan egy történeti munka, Lorenzo de Monaci (Laurentius de Monacis) elbeszélése, ez azonban, úgy látszik, nem elégitette ki Hássági és társai igényeit. Nem mintha felfogásuk más lett volna. A velencei diplomata és államférfi, aki többször járt Magyarországon követségben, majd Kréta kancellárja, kormányzója lett, egyszersmind a hazája régibb történetét feldolgozó krónika szerzője († 1429),²⁰ a megrágalmazott özvegy és ifjabb királyné jóhírének védelmében, Mária megbízásából írta művét, neki is ajánlotta, ennél fogva teljes mértékben azt az álláspontot képviselte, amelyet a magyar udvar helyesnek vallott. Nagy hátrányára volt ellenben szokatlan formája és stílusa. Mint hexameterekben írott költemény, feltűnően különbözött a megelőző korok prózaí feldolgozásától. Hássági tehát nem kívánt nagy munkát. Mindössze folyamatos prózába kellett átírni a verses szöveget. Thuróczy úgy tett eleget a felszólításnak, hogy a velencei humanista elbeszélését részben megrövidítette egyes olasz vonatkozások elbagyásával, részben alaposan kibővítette képzelet-

¹⁹ Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bécs, 1766. I. 249.

²⁰ P. Gothein: *Francesco Barbaro. Früh-Humanismus und Staatskunst in Venedig*. Berlin, 1932. 38. s. köv. I. Kardos T.: *A magyar humanizmus kezdetei*. (Pannónia-Könyvtár, 20. sz.) Pécs, 1926. 56. s. köv. I.

beli epizódok közbeiktatásával, beillesztve még előadásába a színhagyományból, öregektől értésére jutott néhány adatot is.²¹ Ezt a legelső kis könyvét, amely összesen nyolc fejezetből áll, életrajzi adatainak tanúsága szerint 1475 és 1485 között kellett elkészítenie.

Valószínűleg éppen ez a munkája, történetírói hajlama fordította feléje Drághi Tamás figyelmét. A perszonalist, aki nemcsak diplomata, hanem Mátyásnak az 1486-i nagy törvénykönyv kidolgozásában munkatársa is volt,²² Thuróczy jellemzése szerint érdekelte a magyar múlt, főleg az eredet és az őshaza kérdése, amiről azután szívesen elbeszélgetett „a zavartalan nyugalom” éveiben munkatársával. „Nyájas perlekedések” és „ártatlan éivódások” gyakran támadtak köztük, mivel nézeteik különböztek. Elővettek tehát a kész történeti műveket s ezeket áttanulmányozva, meggyőződtek, hogy Szkitiáról sok dolgot mellőznek vagy elhanyagolnak, előadásuk más szerzők állításaitól különbözik, Attilának, a nagy királynak a tetteit pedig szüksévságukkal szinte szándékosan elhallgatják. Drághi szükségesnek találta a hiányok pótlását, biztatására pedig Thuróczy vállalkozott arra, hogy Szkitiát, valamint Attila halhatatlan korát az eddigieknél részletesebben leírja s

²¹ Quem (Laurentium de Moushe) in magna sui parte secutus, maxime, ne ex me aliquid lucere videar, ea, que ipse contexit, tunc vero illa, meis ingenilibus que in annis a vitis ætate pariter et fide plenis, qui se illius periculi procellis agitato aiebant, rege de præcæto audivi amplius, conscribere curavi. Schwandtner I. 250. — Erdemleges betoldásait, amelyek közt pontatlanok és tévesek is akadnak, megállapította és felsorolta Kaszák i. m. 39. s köv. l. — A társadalmi viszonyok ismeretére vall megjegyzése, milyen magatartást tanúsított a közneveltség: „Humiles quoque, quid facerent, nisi ut faverent, nobiles, colla quorum regis Carolo adhaerentes domini gravi mole premebant”. (Schwandtner I. 258.) Képzletbeli epizód: Pál zágrábi püspök Nápolyba érkezve „hospitio capto, mora adhibita nulla, nec lassis tantum post laborem membris quieti datis, placebat enim ipsi præterquam rem inceptam ad finem deducere; nihil, solis suis suorumpie ornabilibus vestium rectificationis, concituproperat ad regem” (u. a. I. 253.).

²² Fraknoi V.: Mátyás király magyar diplomatái. Századok, 1899, 783. s köv. l.

egyszersmind átvizsgálva Kis Károlyig terjedőleg a magyar királyok történetét, az írók hanyagságából elkövetett hibákat kijavítsa.²³ Voltaképen tehát a régi Gesta-t óhajtotta kibővíteni és korrigálni. Ennek két változatát használta fel, illetőleg, szavaiból kitűnően,²⁴ két változata állott rendelkezésére. Az egyik, véleménye szerint, Károly Róbert, a másik Nagy Lajos korában készült. A fő különbséget abban látta köztük, hogy az előbbi a Genesis 10. fejezetéhez, az utóbbi pedig a 11.-hez fűzve mondja el a magyarság ősatyjának, Nemrothnak leszármazását. Megjelölése kétségtelenné teszi, hogy ezen a Nagy Lajos korában másolt Képes Krónika családjába tartozó kódexet, amazon pedig a Budai Krónika körébe sorolt valamelyik kéziratot kell értenünk.²⁵ Thuróczy a két Gestát egymástól

²³ Schwandtner I. 47.

²⁴ Soliloquium. U. o. 51.

²⁵ Tévesen mondja Kaszák (29. s. köv. l.), hogy Kézait használta Thuróczy. Valamennyi állítólagos Kézai-egyezés a Sambucus-kódexre utal (Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I. k. 239. s. köv. l.), ez pedig a Budai Krónika családjába tartozik. Ugyanakkor számtalan eltérés szól az ellen, hogy Kézaiból merített volna Thuróczy. Pl.:

Képes Krónika
(SS. I. 251.)

Anno vero VI. ex-
untes, in deserto loco
sine maribus in taber-
naculis permanentes
uxores ac filios filio-
rum *Bereka*, cum fes-
tum tube colerent et
choreas ducerent ad so-
nitum simphonie, casu
repererunt.

(SS. I. 252.)

... includitur. Cui
de oriente Asya et de
occidente fluvius Etal.
id est Don.

Kézai
(SS. I. 145.)

Anno ergo VI. ex-
untes in deserto loco
sine maribus in taber-
naculis permanentes
uxores ac pueros fili-
orum *Belar* casu repe-
rerunt, quos cum re-
bus eorum in paludes
Meotidas cursu celeri
deduxerunt.

(SS. I. 145.)

...includitur a zona
torrida distans, de
oriente quidem Asiae
longitur. Oriuntur et
am in eodem duo
magna flumina, un
nomen Etal et alte-
rius Togora.

Thuróczy

(Schwandtner I. 59.)

Anno vero sexto ex-
untes, dum per deser-
tum vagarentur, soni-
tum symphonie audi-
erunt et serutinii gru-
tia ulterius proceden-
tes, uxores et filias
Bereka sine maribus
in tabernaculis manen-
tes ac festum Tubae
colentes et choreas du-
cerent, casu reperer-
unt.

(Schwandtner. I. 61.)

Hanc Seythiam Hun-
garicarum primaevi
auctores historiarum
...ab oriente vero Asia
et ab occidente fluvio
Ethawl, quem et Don
vocari dixerunt, in-
cludi scripsere.

függetlenül és önállóan dolgozó szerzők munkájának tartva, egyeztetésükre törekedett. Még pedig oly módon, hogy a Képes Krónika-esoport részletezőbb leírását vette alapul s azután a másik kódex eltérő szövegét, ha az előbbihez képest újat jelent, beolvasztotta előadásába. Így mindjárt a legelső fejezetben átírva a Képes Krónika 3. caputját és a 4. első két mondatát, folytatólag az ú. n. Sambucus-kódex szövegét közli, majd ismét visszatér első forrásához:

Képes Krónika. (SS. I. 247.)	Sambucus-kódex (SS. I. 247.)	Thuróczy. (Schwandtner I. 53.)
<p>4. Porro Chus genuit Nemproth, Iste fuit, qui induxit posteritatem Noe ad faciendam civitatem et turrim contra Dominum, de qua dicitur Genesis XI. capitulo. Ideo dicitur: Ipse cepit esse potens in terra; quia per potentiam alios sibi submittebat et nolentes ad opus predictum compellebat.</p>	<p>Dum autem tribus iste sicut refert Iosephus, lingua Ebrayca uterentur, ducentesimo primo anno post diluvium Nemrot gygas filius Thana ex emine Yaphetor undus, cepit turrem construere cum omni cognatione sua, periculum predictum attendendo, ut si contingeret diluvium iterari, possent eufugere iudicium ultionis turris interfugio. Divini vero ministerii arbitrata sententia, cui non valet resistere humanus intellectus, sic illorum mutavit loquelam ac confundit, ut dum proximus a proximo non posset intelligi, tandem in diversas regiones sunt dispersi.</p>	<p>Et iterum subiungit Beatus Hieronymus: porro Chus genuit Nemroth, Iste Nemroth fuit, qui induxit posteritatem ad aedificandum turrim et civitatem contra Dominum. Unde Iosephus in libro de antiquitatibus rerum: dum, inquit, praescriptae tribus, Sem, Cham et Iaphet una et eadem Hebraica uterentur lingua, ducentesimo primo post diluvium anno Nemroth Gigas cepit turrim construere cum omni cognatione sua, periculum diluvii attendendo: ut si contingeret diluvium iterari, turris in refugio ultionis evadere possent iudicium. Divini tamen iudicii senten-</p>

tia, cui humanus non valet resistere intellectus, sic illorum mutavit et confudit loquelam, ut proximus a proximo non intellegeretur tandemque opere non consummato in diversas dispersi sunt regiones.

(A torony fekvéséről és belsejéről részben más auctorok, részben a Sambucus-kódex alapján részletesen szólván — erre ily szavakkal hivatkozik: „in uno enim dictorum duorum voluminum... posuerunt“ — ismét a Képes Krónikára tér vissza:

Et rursus in Genesi, capitulo ubi supra, dicitur: Ipse, videlicet Nemroth, cepit esse potens in terra. Nam per potentiam alios sibi subiugabat et ad turris opus nolentes compellebat.

Jelentékenyen kibővítette munkáját, más auctorokból merítve, újabb fejezetek formájában ott, ahol az őshazáról és Attiláról szól. Azonban csak a régibb, a hún történetet dolgozta át ily részletesen. A „magyarok második bejövételétől“ kezdve változtatás nélkül közli a két Gesta egymást kiegészítő előadását.²⁶ Időben Károly Róbert ha-

²⁶ A jelentéktelen stiláris módosításokat és bővítéseket, amelyek közül a legfontosabb utalása a kisebb Szt. István-legendára („secundum autem historiae in eiusdem laudem ab ecclesia editae veritatem“, Schwandtner I. 120.), felsorolja Kaszák i. m. 33. s. köv. I. Természetesen közli Thuróczy a Budai Krónikának Károly Róbert haláláról és temetéséről szóló részét is.

láláig halad, mivel Küküllei Jánosnak Nagy Lajosról szóló életrajza feleslegessé tette számára, hogy az ő korával foglalkozzék. Könyvének ezt a terjedelemre legnagyobb részét Thuróczy 1487-ben írhatta. Feltétlenül 1485 után, mivel ellenkező esetben nem szólhatna Drághival eltöltött évekről.²⁷

Feladatának elvégzése után mintegy magától adódott, hogy vállalkozását teljessé tegye. Arra nem érezte magát elég erősnek, hogy Mátyás uralkodását méltó terjedelemben megírja. A trónralépte és Kis Károly halála közti időszak történetének feldolgozását azonban kötelességének tartotta. Nemesak „a vakmerően megkezdett munka” befejezése érdekében, hanem azért is, hogy ennek a kornak az eseményei, fel nem jegyeztenve, az emberek emlékezetéből ki ne essenek. Ösztönzőjét ennél a résznél nem nevezi meg. Csak utal rá, midőn azt mondja, hogy történetírói tevékenységét az ő biztatására kezdte meg. Szavai csak Hásságyira, nem pedig Drághira vonatkoztathatók. Bizonyossá teszi ezt, hogy buzdítójához fűző „régí barátságot” említi, Drághit, dominusát, semmiképen sem nevezhette barátjának, annál inkább azonban ítélőmester társát. Munkájával, amely tehát — főleg az előző részekkel szemben — többé-kevésbé kortörténetnek mondható, meglepően hamar elkészült. Mivel 1488. március 20-án Brünnben a teljes krónika elhagyta a sajtót, a fogalmazás idejét 1487 nyarára tehetjük. Nemcsak a Drághinak ajánlott rész megírásával összevetve következtethetünk erre az időpontra, hanem a könyvben említett legfrissebb esemény dátumából is. Ez Bécsújhely elfoglalásának napja: 1487.

²⁷ Bár még így is nehézségekbe ütközik szavaival összeegyeztetni azt a tényt, hogy Drághit 1486-ban lett perszonális, ő pedig ítélőmestere. A homályt talán eloszlatná Drághit hivatalba lépése időpontjának biztosabb megállapítása. Ma ugyanis csak annyit tudunk, hogy előde, Karai László budai prépost, ill. Lukács egri prépost 1485-ig, ill. 1485-ben volt perszonális. (Szilágyi i. m. 96., 109. l.) Ha részletesebben ismernők Drághit életrajzi adatait, ha tudnók, mikor tartózkodott a királyi udvarban, előtérbe kerülne, volt-e alkalma Thuróczynek már notárius korában vitatkozni vele.

aug. 17.²⁸ S mert eredeti tervétől eltérően nem szakította meg Mátyás trónraléptével elbeszélését, hanem bár röviden, három fejezetben uralkodásáról is megemlékezett, fel kell tennünk, hogy pihenőt sem tartva foghatott az utolsó lapok megírásához.

Thuróczy tehát három különböző jellegű munkának a szerzője. A különbségeket és zökkenőket barátai és pártfogói, az érdeklődők nem érezték ki. Ők alkalmasnak találták, hogy a három rész összefűzve, egymás után helyezve, sőt az ajánló leveleket sem hagyva el, mint a magyar mult egészét megtárgyaló mű a szélesebb körök előtt is ismeretes legyen. A kiadás tervének valószínűleg Drághi nyerte meg Mátyás királynak mindenható püspök-kancelárját, a morva Filipecz Jánost, aki a brünni nyomdának pártfogója, sőt megalapítója, esetleg tulajdonosa volt. A brünni kiadást meglepő gyorsasággal követte az augsburgi. Ezt a kor híres nyomdászával, Ratdolt Erharddal egy budai könyvkereskedő, Feger Theobald készítette el és Mátyásnak ajánlotta. A sajtót 1488. június 3-án hagyta el, mégpedig kétféle változatban. Az egyik teljesen meg egyezik a brünni kiadással, a másodikban ellenben Mátyás címei közül hiányzik az „Austriae dux“, valamint Bécs és Bécsújhely elfoglalásának leírása, sőt az egyik képen a Mátyás dicsőségét hirdető országcímerek közül is hiányzik Ausztriáé. Ez a változat nyilvánvalóan a német olvasóközönség részére készült s annak érzékenységét volt hivatva kímélni.²⁹

²⁸ Kaszák i. m. 19. l.

²⁹ A kiadások ügyét, a variánsok összefüggését nagy invencióval tisztázta Varró E.: A Turóczy-kronika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai. Magyar Könyvszemle, 1902. 362. s. köv. l. — L. még Gulyás P.: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Budapest, 1929. 25. s. köv. l., Fitz J.: Hess András a budai őstyomdász. Budapest, 1932. 157. s. köv. l., u. a. Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488. Gutenberg-Jahrbuch 1937. 97. s. köv. l. (Potthast [Bibliotheca Historica Medii Aevi, Berlin, 1896. I. k. 665. l.] tévesen és indokolatlanul tartja az augsburgi kiadást elsőnek, a brünni dátumát

A munka címe „Chronica Hungarorum” és megtartva a magyar Gestáknak a XIII. század második felétől szokásos beosztását, két aránytalan részre oszlik. Az első a hun történetet tartalmazza, a másik pedig a magyarok bejövetelétől Károly Róbert haláláig terjedő részt, majd sorban Küküllei János „Cronica Lodowici regis”-ét, Kis Károly történetét, a „Descriptio miserabilis casus Caroli regis cognomento Parvi nec non lugubrefactum reginarum Hungariae”-t, végül nem eléggé pontos címmel, mert a Zsigmond utáni kort is megtárgyalja, a „Cronica Sigismundi regis et imperatoris simulcum ceteris eiusdem gestis”-t. Függetlenül az egészhez Rogerius „Carmen miserabile”-ja járul, amelynek feunmaradását éppen a Thuróczy-kiadásnak köszönhetjük. A fejezetek mindkét részben számozatlanok. A munka négy részre tagolása és a fejezetek megszámozása a XVIII. századi kiadótól, Schwandtnertől származik.

pedig hamisítottnak.) A munka kézírata nem ismeretes. A Schwandtner által említett kézirat „codex membranaceus bibliothecae augustae Vindobonensis” (I. 47. és Bél Mátyás bevezetése, XI. s. köv. l.), amelynek eltéréseit a jegyzetekben közölte, a Képes Krónikával azonos. Nem a munka kézírata az ő. n. Thuróczy-kódex sem. Ez ugyanis a Képes Krónika családjának egyik tagja s csak XVII. századi félreértésből kapta a „codex Thurócianus” nevet. (Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bartoniek É.: Codices Latini medii aevi. [Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. XII.] Budapest, 1940. 407. sz.) Deér J. azon forrásutalás nélküli kijelentése, hogy „Thuróczy műve kéziratban csak 1479-ig terjed” (A magyar nemzeti öntudat kialakulása. [A Magyarságtudomány Tanulmányai. III.] é. n. 26. l., Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1938. 238. l.) Marezali téves megállapítására támaszkodik. (Euchiridion 248. l.) Marezali ugyanis azt hitte, hogy a Thuróczy-kódex azonos a krónika kéziratával. Ugyancsak téves Potthast állítása, hogy a bécsi Udvari. ill. Nemzeti Könyvtár 3662. sz. kódexe azonos Thuróczy kéziratával (id. h.). Ez a kódex a Hartvik-legendát tartalmazza szentbeszédeken kívül. (V. ő. Magyar Könyvszemle. 1884. 200. l.)

Thuróczy, mint élete bizonyítja, nem készült az írói pályára. Kedvét, hogy történeti tanulmányokkal foglalkozzék, budai környezete ébresztette fel. Társai, a jegyzők és ítélmesterek a királyi udvarban külön csoportba tömörültek. Bár nem tagjai az udvartartásnak, mivel ország-nagyoknak, az ú. n. nagybíráknak az alkalmazottjai, aminek következtében elkülönülnek a diplomáciai, valamint kormányzati ügyeket intéző s ilyen jellegű oklevelek kiállításával foglalkozó nagyobb kancelláriától, mégis részesei azoknak a szellemi előnyöknek, amelyeket a fejedelmi környezetben való tartózkodás biztosít. Szem- és fültanúi az eseményeknek, értesülnek az intézkedések rejtve maradó rúgóiról s figyelmeik, látóköriük önkéntelenül az egész országra kiterjed. Nem alkotnak egységes testületet, mivel a nádor és az országbíró munkatársai nem tagjai az ú. n. kisebb kancelláriának³⁰ — ez csak a személynöki bíróság oklevélkiállító irodájának a neve — hivatásuk azonban mégis összehozza, sőt együtt tartja őket. Nemesak a különösen súlyos ügyek elintézésénél ülnek egymás mellett a protonotáriusok, amikor maga az uralkodó mond ítéletet,³¹ hanem más esetekben is gyakran együtt tanácskoznak.³² Éppen Thuróczy élete mutatja, hogy milyen szoros a kapcsolatuk. Csak egyszerű jegyző az országbíró mel-

³⁰ Szilágyi i. m. 98. l.

³¹ A számtalan példa közül hivatkozunk az irodalomban már megtárgyaltakra: Mátyás 1481-i ítélete említi a főpapi és bárói bírótársak mellett a protonotáriusokat. Dóczy Orbán mint nádorhelyettes pedig 1487-ben ítéletét a püspökökön és főurakon kívül Drághi Tamás személynökkel és az ítélmesterekkel hozza meg. (Ll. 12.795. V. ö. Századok. 1930. 821., 824. l.) Az egyik ítélmester éppen Thuróczy, mint az oklevél végén olvasható feljegyzése is bizonyítja: Coram magistro Johanne de Thwrocz et ceteris.

³² Pí. 1482-ben bizonyos peres feleknek „coram magistris prothonotariis“ kell megjelenniük s egyikük, Mátyás szavai szerint, „coram magistris prothonotariis curie nostre in quodam causa in facto calumpnie“ ítéltetik el. Bárczay család levéltára, Magyar Nemzeti Múzeum. Fasc. XXII. ur. 19. és 20.

lett s mégis oly gyakran van alkalma együtt lenni nem kisebb emberrel, mint a nádorral, a Zsigmond utolsó éveitől fogva fontos tisztségeket betöltő Guthi Országh Mihályval († 1485), hogy ez, látva érdeklődését, felvilágosításokat ad neki az átélt fontos eseményekről. Természetesen még bizalmasabb a jegyzők, ill. ítélőmesterek viszonya. Valamennyien jogban jártas emberek, akik írott törvénykönyvek hiányában egymástól tanulják meg a jogi elveket s azok összességét mint szokásjogot emlékezetükben őrzik. Azonkívül önállóan gondolkozó fők, hiszen a jogszabályokat napról-napra alkalmazzák az ítéletek meghozatala és fogalmazása közben. Nem nagy a testület, amelynek Thuróczy tagja lett, de az ország legkitünőbb hivatásos jogaszait egyesíti. Olyan tanult, művelt embereket, még pedig világiakat, akiket a folytonos gyakorlat a latin fogalmazás és írás mestereivé tett.

Az ő „gyors és elmés tolluk”, amint az 1458-i királyválasztó országgyűlésről szólva Thuróczy akaratlanul önmagát is találóan jellemzi,³³ az események megörökítésére szintén alkalmas volt. A nagybíráknak a munkatársai ugyanis a jogi hagyományokon kívül a történetieknek is az őrzői Thuróczy korában. Abban az arányban, amint a világiak előtérbe lépnek a XV. század folyamán a klerikusok mellett és rovására, veszik át tőlük a terhet, amelyet a magyar történeti tudat ápolása jelent. Ez nem olyan súlyos feladat, mint a szokásjog fenntartása és fejlesztése, mivel régen megfogalmazott munkák, a különböző Gesta-szerkesztmények pontosan körülírják, meghatározzák a magyar mult jellegét és értékét. A jegyzők és ítélőmesterek azonban nemesak olvassák a kéziratos munkákat, hanem vitatkoznak is felőlük. Észreveszik a hiányokat, felismerik, hogy azok átdolgozásra, kiegészítésre szorulnak, azt a társukat pedig, aki vállalkozik a munkára, mint Thuróczy példája mutatja, érdeklődésükkel támogatják. E nélkül a környezet nélkül Thuróczy nem lett volna történetíró. A Gesta-kódexek ismeretlenek maradnak előtte,

³³ „celer et ingeniosus notariorum calamus”. Schwandtner I. 355.

ha vidéken él, Hásságyi és Drághi biztatásai, társainak feltehető érdeklődése nélkül pedig nem fog az íráshoz.

A hagyomány, hogy a királyi udvar tollforgatói hivatottak, sőt kötelesek a magyar történet krónikáját megszerkeszteni és folytatni, megadta a követendő példaképet, sőt megszabta a munka jellegét is. Dinasztikus érdekű történetírás terméke volt a Gesta, az uralkodóház s annak is éppen trónon ülő ága díesőségére készült; vagy dolgoztatott időnkint át s így Thuróczy műve sem lehetett kivétel. Egyébként ez az állásfoglalás számára magától értendően adódott. A régibb rész, amelyről a Gesták szóltak, nem szorult változtatásra, az újban pedig akkor, amidőn Mátyás király hatalma tetőpontján állott és sikerei, győzelmei az ellenmondókat már régen elhallgattatták, más történetíró is csak az ő homloka köré fonta volna a babért. Hunyadi János egyénisége szintén megkövetelte, hogy a Zsigmond uralkodása utáni részben az ő és családja sorsa legyen az előadás központja. Azonban csak központ, nem pedig egyedüli tárgy. Minden lojalitása ellenére Thuróczy munkája nem dinasztikus oly mértékben, mint a Gesta szerkesztmények. Nem mintha tudatosan tört volna Thuróczy a tárgyilagosabb megítélésre. Hivatali állásának, az ő és társai helyzetének az Árpád-korival szemben megállapítható módosulása öntudatlanul eredményezte a változást. Az udvari bíróságok alkalmazottai ugyanis nem familiárisai közvetlenül a királynak. Mint az uralkodót is kötő szokásjog őrzői és magyarázói, bizonyos erkölcsi függetlenség részesei. Másrészt a bíróságok, amint a társadalmi és alkotmányjogi fejlődés megszünteti kezdeti „magánjogi“ jellegüket, rendiekké változnak. Amikor a társadalmi tényezők, előbb a főurak, majd az országgyűlésekkel a köznemesség, előtérbe lépnek, az általuk képviselt regnum pedig a királyi hatalom ellensúlya lesz, szükségképpen észre kellett vennie minden historikusnak, hogy Magyarország multja több az uralkodócsalád történeténél. Thuróczy tisztában volt a társadalom és az alkotmány átalakulásának jelentőségével. Mutatja ezt következő megjegyzése: Zsigmond király az előkelőket „mint az egész

ország képviselőit" hívja össze Pozsonyba.³⁴ Ez a kifejezés pontosan egyezik azokkal a szavakkal, amelyekkel az oklevelek a főuraknak a kormányzás terén játszott nagy szerepét érzékeltették.³⁵ Logikusan járt tehát el, ha elbeszélésében fejezetszámra szolt a Zsigmond-kori bánok és vajdák haditetteiről vagy egyéb eseményekről — parasztlázadásokról, huszita mozgalmakról — a nélkül, hogy az uralkodónak a nevét is megemlítené.

IV.

A változást, hogy a királyi család története helyett az egész ország sorsa álljon az előadás központjában, Thuróczy öntudatlanul tette meg. Ellenben már tudatosan érvényesítette, mégpedig az első, az őshazáról és a húnokról szóló részben éppen úgy, mint a XV. századit tárgyalóban, azt a törekvését, hogy a magyarságot diéső ősök ivadékának tüntesse fel. A magyarok elődeiül tekintett szkitáknak és húnoknak minden más népnél különb volta, Attila legyőzhetetlensége és világhuralmának nagysága, Mátyásnak „második Attila” gyanánt felfogása azok az elemek, amelyek segítségével módosította a régi történeti képet, az újnak, a jelent ábrázolónak az alapszínét megadta, de egyszersmind, mint minden történetírói alkotás, a jövő fejlődését is befolyásolta.

A szkita-hún-magyar azonosítás nem Thuróczy leleménye. A XIII. századi hűntörténet megírása óta³⁶ állandó tényezője a magyar történeti tudatnak s egyszersmind kiapadhatatlan forrása a nemzeti büszkeségnek. Thuróczy azonban új, erőteljes színekkel — adatokkal és reflexiókkal — jelentékenyen kibővítette. Írói magatartására is szerfelett jellemző eljárása. Azokból a munkákból,

³⁴ „regni sui Hungariae principibus et proceribus, quasi totum regnum repraesentantibus... confluentibus”. Schwandtner I. 296.

³⁵ Mátyás Király Emlékkönyv. (Szerk. Lukinich I.) Budapest, 1940. I. k. 356. l.

³⁶ Hóman B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. 64. l.

amelyekre az első rész átdolgozásánál támaszkodott, mindazt átvette, ami kedvező volt a szkítákra és húnokra, elhagyta ellenben a bántó kitételeket. Amidőn pl. Antoninus krónikájából idézi a húnok hosszú jellemzését, mellőzi a mondatokat, amelyek esüfságukról, emberi hanghoz alig hasonlító beszédükről, fekete aresziniükről, apró szemükről, sőt szakáltalanságukról szólnak:

Antoninus.

II. p. 11. tit. 8. cap.

...genus hoc ferocissimum ediderunt. Quod fuit primum inter Meotides paludes *munium tetrumque ac exile quasi hominum genus, nec alia voce notum, nisi quod humani sermonis imaginem assignabat.* Et quos bello forsitan non superabant, vultus sui pavore nimium pavorem ingerentes terribilitate fugabant: *eo, quod erant eis species pavende nigredinis et velut quedam si dici fas est deformia ora non facies; habensque magis puncta quam lumina quorum animi fiduciam torvus prodit aspectus.* Qui etiam in pignora sua prima die nata deseviunt. Nam maribus ferro genas secant, ut antequam lactis nutrimenta percipiant, vulneris cogantur subire tolerantiam. *Hinc imberbes senescunt. Et sine venustate ephabi sunt, quia facies ferro fulcata tempestivam pilorum gratiam cicatrice absumit.* Exigui quidam forma sed arguti, motibus expediti et ad equitandum promptis-

Thuróczy.

(Schwandtner I. 56.)

„Exhincque hoc ferocissimum ac pavendum et terribile hominum genus edidissent, quod primum inter Meotidas paludes fuisset. Cunque in gentem crevissent, mox in vicinorum agros se ingerentes vastitates edidissent obstantesque, quos forsitan ferro non superassent, sui vultus terribilitate fugassent, qui et in pignora sua prima die nata desaevisent. Nam maribus ferro genas secassent, ut antequam suavia lactis nutrimenta perciperent, vulneris cogarentur subire tolerantiam. Tali ergo, inquit, stirpe procreati Hunni, exigui quidem forma, sed arguti, moribus expediti, ad equitandum promptissimi, scapulis lati ac arcus sagittasque tractare parati, cervicibus firmi et superbia supererecti cunctis vicinis gentibus horrore pariter et formidini erant.“
Haec Antoninus.

simi: scapulis lati ad arcus sagittasque parati: cervicibus firmi et superbia semper erecti. Tali ergo stirpe procreati Huni, cunctis vicinis gentibus horrore erant et formidini.³⁷

Aeneas Sylviustól, miután lelkesülten előadta, mint győzedelmeskedtek a szkíták Dariuson, Cyruson, Sophiranuson, Nagy Sándor hadvezéréen és Vesois egyiptomi királyon, átveszi a Trogus Pompeius-idézetet: „Romanorum arma audierint magis quam senserint“, elhallgatja ellenben, hogy a nagytekintélyű humanista a következő mondatokban cáfolja Trogust és a szkítákat durva barbár népgyanánt jellemzi: Pulehre Trogus sed arbitramur Graecos eum aliquos secutum, quibus mos est omnia in maius extollere. Seytharum natio barbara est, nec iusti nec recti tenax, foedissima apud eos vita, religionum mille modi, idola et serpentes colunt, in libidinem profusi. stb. Mind ezt elhagyva, helyettük a szkíták hadidicsőségét hirdeti Trogus Pompeius szavai alapján, a vergiliusi fordulatra emlékeztetően hajlítva át és bővítve ki azokat: Seythica quidem arma virumque maior pars orbis experta est: quocunque gladius extensus, sagitta quoque Seytharum porrecta est, non sine vulnere rediit,³⁸ majd Aeneas Sylviustól is idézett mondatát iktatja előadásába:

Aeneas Sylvius: Asia,
28. cap.

Thuróczy.
(Schwandtner I. 66.)

Seythas ab Aegypto paludes prohibuisse, qui reversi Asiam domuerint

Seythae primi omnem Asiam armis dominaverunt ac per mille quingen-

³⁷ Az aláhúzott szavak Thuróczy szövegéből hiányzanak.

³⁸ Trogus Pompeiusnál ez a rész így hangzik: Imperium Asiae ter quosivero Seythae. Ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti aut invicti mansere... Romanorum audivere non sensere arma... fens et laboribus et bellis aspera. Vires corporum immense. Nihil parare, quod amittere timeant. nihil victores praeter gloriam concupiscunt. (Lib. II.)

vectigalemque fecerint ac per mille et quingentos annos tenuerint usque ad Ninum regem Assyrorum.

tos annos usque ad Nini regis Assyriorum tempora, principatu eius potiti, illius tulerunt census et nisi huic genti invidia stylum subtraxisset, propterea primi imperii nomen sortiri digna fuisset.

Az utolsó félmondat, amely az irigységnek tulajdonítja, hogy nem a szkíták nevéhez fűződik az „első birodalom” jelzője, így önigazolás is a szerző számára, amiért, elfordulva forrásától — a nélkül azonban, hogy erre olvasóját figyelmeztetné — merőben elleutétes felfogást vall.³⁹

Forrásainak Attiláról szóló szavait különös gonddal mérlegelve, Antoninus adatait, mondatait is, széttördelten beolvastja, a megfelelő helyeken, előadásába:

Antoninus

(II. p. 11. tit. 8. cap. 1. §.)

Quare territus Marcianus, ne ad intima imperii penetraret et ipse cum Persis et Vandalis pacem fecit temporalem. — Erant itaque tunc temporis illius subiecti dominio rex illo Geppidarum famosissimus Ardarichaus, Valemir etiam orientalium Gothorum regnator ipse, tunc ei serviebat rege nobilior. Insuper et fortissimae nationes sc. Marcomanni, Suevi, Suadi, Eruli, Turingi.

Thuróczy

(Schwandtner I. 77.)

Haec regis Athylae victoria multas orbis per partes diffusa Marcianum Romanorum et totius orientis imperatorem terravit. Nam statim postquam tantarum terrarum Athyla triumpho est potitus, timuit, ne eo magis sui imperii penetraret ad interiora, cum Persis, qui tunc illius fines acriter perurgebant, treugas fecit. Hae enim regis Athylae sorte maximae partes mundi pulsatae, multae nationes, potissime illae, quarum

³⁹ Az is jellemző, mit nem vesz át Antoninusnak a húnokról szóló elbeszéléséből. Egyetlen fejezetet hagy el, a Szt. Anyos-esoda leírását; nyilvánvalóan azért, mert Attila esatavesztésével kapcsolatos. (II. p. 11. tit. 8. cap. 6. §. — Az előbbi §-t, amely Leo pápáról szól, egész terjedelmében felhasználta.)

direptio rerum animi erat, sponte illi se subdiderunt. Inter quas Walmer, orientalium rex Gothorum nobilissimus Ardaricusque, Gepidarum rex famosissimus, praeterea Marcomanni, Suevi, Quadi, Eruli et Turingi, populi ex innata militiae virtute perstrenui regi Athylae in servitutem pariterque et societatem sponte se dederunt.

Kihagyja azonban, hogy a keresztény vérré szomjazott s bár nem akad fenn a városok elpusztításán, sőt a düllöngő vihar hasonlatát is átveszi, hallgatással mellőzi, hogy Attila a templomokat felgyújtotta:

Antoninus

(II. p. II. tit. 8. cap. 1. §.)

primo pervagata Germania Gallias aggreditur. Et quia nihil aliud quam Christianorum sanguinem sitire videbatur, omnia divina simulque humana devastat, urbes munitissimas diruit, ecclesias incendit et velut seva tempestas omnia consumit.

Thuróczy

(Schwandtner. I. 78.)

omni pene Germania pervagata... Tandem per omnes Gallias discurrendo omnia evertēbat, nec aliquam civitatem vel castellum aut oppidum a manu illius quaepiam tutari munitio, sed velut saeva quaedam tempestas in igne et gladio omnia consumsit.

Magyar forrásaiból szintén elhagyja, ami árnyat vehetne a húnokra és Attila jellemére. Így azokat a szavakat, amelyek szerint Aquileia ostroma alkalmával a hún király visszakövetelte volna a városba menekülteket,⁴⁰ vagy hogy a sicambriai iskolában divott volna a bálványimádás:

⁴⁰ Szentpétery: *Scriptores*. I. k. 270. l., Schwandtner I. 82.

Képes Krónika
(Scriptores I. 272.)

erat ibi scola generalis tam ipsis Longobardis, quam aliis gentibus orbis terre poetarum, multis philosophorum dogmatibus luculenter illustrata et variis ydolorum erroribus mancipata, quam quidam rex Gottorum nomine Arcelaus primo volens capere diu obsessam...

Thuróczy
(Schwandtner I. 90.)

in illaque tam ipsis Longobardis, quam ceteris nationibus scholam generalem multis philosophorum, poetarum ac ceterarum artium dogmatibus luculenter illustratam fuisse et illam per Alaricum, quondam Gothorum regem diurna obsidione fatigatam...

Még apróságokra is kiterjed figyelme. Ha Velencét a hűnök nem tudták elfoglalni, a sikertelenség oka korántsem a hajózásban való járatlanságuk — mint forrása állítja, — hanem az elegendő számú hajó hiánya:

Antoninus
(II. p. 11. tit. 8. cap. 4. §.)

securi a barbarorum impetu, quibus non erat navium usus ad vim aliis inferendam.

Thuróczy
(Schwandtner I. 90.)

seque ibi ab impetu Hunnorum, quibus non erat copia navium, illaesos permanere posse cogitantes.

Bővítéi ellenben forrását, ha úgy találja, hogy előadása nem eléggé méltó tárgya nagyszerűségéhez. Kevesli, hogy a Gesta szerint Attila sátra aranylemezekből készült s ezért hozzáteszi, hogy selyem szövetekből, fénylő arannyal és drágakövekkel díszítve. Hasonlóképen kevés, hogy Attila ágya aranyból legyen; gyöngyökkel is díszítve kell lennie.

Képes Krónika
(Scriptores I. 262.)

Tabernacula... Unum tamen habebat sic celebre ac solempne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidatum...

Thuróczy
(Schwandtner I. 75.)

Tabernacula... Ex quibus unum pro personali eiusdem residentia sericeis contextum de pannis auroque splendenti ac lapidi-

bus pretiosis intermixtim
adornatum et tam mirifice
coniunctum et solidatum
fuisse traditur...

Thalamus quidem et
stratum regale, quibus suis
in expeditionibus propria
utebatur pro quiete, non
sine auro gemmisque ac
caeterorum pretiosorum
metallorum genere erant.

Talamus autem eius ex
auro purissimo mirifice
fabrefacte (*sic*) secum in
exercitu ferebatur.

Természetesen lényegesebbek a módosítások, amelyeket Attila jellemét rajzolva eszközöl. A nagyravágyó, mérészségében mérsékelt, de bátor barbár, amilyennek forrása a hún fejedelmet feltüntette, az ő leírásában a XV. századi fejedelmek ideáljához hasonlóvá alakul át: Éleseszű, állhatatos, törhetetlen lelkű, egyformán bátor és mérész, elviseli a táradalmakat, a hadi tudományokban és szorgalomban mindenkinél különb, egyaránt mester a cselvetésben és az elhárításban:

Képes Krónika
(Scriptores I. 261.)

Erat enim rex Atila colore teter, oculis furiosus, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat, venereus etiam erat ultra modum. In archa sua es tenere contempnebat, audacie quidem temperate, astutissimus in preliis ac sollicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur, in voluntate magnanimus.

Thuróczy
(Schwandtner I. 75.)

Competebat huic homini haec dignitas, cum omnium Hunnorum peracri fuerit ingenio, robore quidem animi et laborum tolerantia disciplinaque rei militaris ac industria et ambitione omnibus superior, in hoste fallendo insidiisque opprimendo ac dolis struendis versutus et percillidus corpore strenuus, animo fortis pariter et audax, in voluntate quidem magnanimus et in proeliis astutissimus, persona egregius, pectore et humeris latus, colore teter sive fuscus, intuitu austerus, barbam quidem longam deferebat; venereus quoque admodum fuisse traditur.

Elég forrásának néhány szava ahhoz, hogy hosszú jellemzést bontakoztasson ki belőlük s a nagy tervekből hőse rendkívüliségére következtessen. A Gesta száraz kijelentése, hogy Attila valamennyi égtáj felé kiterjesztette birodalmát és Egyiptom, meg Asszíria meghódítását is forgatta elméjében, Thurócynál mozgalmas jellemzéssé alakul át: A győzelmes uralkodó, bár teste vágyódik a pihenésre s hírneve már az egész világot bejárta, dicsőségvágytól égve s egyre többre vágyódva, nem retten vissza attól sem, hogy a legmagasabbra próbáljon feljutni.

Képes Krónika
(Scriptores I. 275.)

... Pannoniam est reversus. Dum ergo per meridiem, occidentem, aquilonem atque orientem longe lateque suum imperium extendisset, vertebat in animo suo transfretare, ut Egiptios, Assirios et Affricam subiugaret.

Thuróczy
(Schwandtner. I. 93.)

Rex Athyla in Pannoniam rediens, post tantorum taedium laborum Siciambria intrata illic, licet membra multis bellorum strepitibus affecta quietem optaverint ipseque sui regalis sceptri nomen et gloriam in altum sustulerit et illius fama cunctas orbis per partes diffusa remotas etiam terras et regiones rigoris sui terrore concusserit, ambitiosus tamen princeps cupiditate gloriae fervens, magnis maiora appetens, se ad maxima ingeri non formidabat. Et qui iam sui imperii manum in magnas mundi partes longe lateque quasi universas Europae per regiones extenderat, ut gladius suus in Asiatico pariter et Africano agro notus esset, mare transire ac Aegyptios, Assyrios ceterasque illis adiacentes regiones invadere et suo principatui subiugare suo in animo disponebat.

A szkíták és a húnok győzhetetlensége és hatalma a magyarok dicsőségét hivatott fokozni, ugyanakkor azonban az elődökre is hátrul előny az utódok kiválóságából. A „húnok vagy magyarok“ (Hunni sive Hungari) tehát nemesak mint harcosok, hanem mint keresztények is kiválóak, felülmúlva a többi nemzetet. Közülök ugyanis nemesak királyok, hanem közrendűek is a szentek közé iktattattak.⁴¹

Olyan népet, mint a szkíta-hún, a magyarság szerinte büszkén vallhatja elődjének, illetőleg tekintheti magát vele azonosnak, legnagyobb fejedelme után pedig méltán nevezhető uralkodója, Mátyás „második Attilának“.⁴² Ennek egyéniségében ugyanis felismerhetők a hún király emberfeletti nagyságának jegyei, éppen csak kifinomultabb formában. Tehát azonkívül, hogy bátor és merész, elviseli a fáradsalmakat, vagy hogy csodálatos módon ért a hadidolgokhoz, az ellenséges eszelvetéseket pedig leleplezi és elhárítja, — még ügyes a tanácskozásokban, kegyelmes a hűnösökkel szemben, gondos és előrelátó az ország kormányzásában, előre kiszámítja a fejleményeket és idejében megteszi a szükséges lépéseket, mestere a színlelésnek, végtelenül vágyakozik a dicsőségre, egyszóval: uralomra termett.⁴³

Az a felfogás, amely Thuróczy művének, annak kezdetét és végét összekapcsolva, mintegy egységes alapot volt hivatott adni, népszerű lett a magyarság szélesebb rétegei körében, sőt politikai tényezővé erősödött. A „második Attila“-hasonlat találó voltát bizonyítja, hogy a velencei

⁴¹ *Illos et catholicam fidem non minus amplecti, probitatis titulo fulgeré grataque vigere morum honestate; tum vero militari praestantia et armorum virtute ceteras nationes longe evadere ubique clarat. Ex hac generatione nedom reges, verum etiam et plebeiae conditionis homines catalogo sanctorum adscripti se super aethera conscendisse laetantur.*

⁴² Schwandtner I. 365. A kifejezés jelentőségét elsőnek Kardos T. ismerte fel. (Stilustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. Közlemények a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából 22. sz.) Pécs, 1933. 12. l.)

⁴³ Schwandtner I. 359.

Callimachus, a lengyel király humanista kancellárja „Attila” címmel adott ki röpiratot a magyar király politikai terveinek elgáncsolására; a hún világuralmi törekvésekről szól, Mátyást nem is említi, célzásaival azonban állandóan az ő félelmetes alakját vetíti az olvasó elé.⁴⁴ Bonfini, aki egyébként műve megírásához Thuróczy krónikáját vette alapul,⁴⁵ szkíta Marsnak nevezte Mátyást, Tubero meg Attila után a magyarok legdicseőbb királyának.⁴⁶ A legyőzhetetlen szkíta-hún népet pedig a magyarság annál inkább elfogadhatta őséne, minél fenyegetőbb lett a török veszedelem s kellett így a harciaságot és bátorságot az erények élére állítania. Mivel a húnok Thuróczy szerint nem ellenségei a kereszténységnek, nem volt semmi érzelmi akadály, hogy a krónika felfogása visszhangra ne találjon a latinul értő köznemeseknél és az egyháziaknál, akik távol az udvartól, ennek történetfelfogásával eddig nem ismerkedhettek meg.

A nyomtatott példányok messzi vidékekre elvitték a Mátyás környezetében uralkodó szellemet, mint arról a kolostorok könyvei közt feltűnő *Cronica Hungarorum*-ok tanúskodnak. Az a tény, hogy a XVI. század elején a lekéri bencés monostorban egy, a bakonybéliben pedig két példánya volt található,⁴⁷ főleg a megelőző korról összehasonlítva bizonyul jelentősnek. Ekkor, 1427-ben, a gazdag és viszonylag nagy könyvtárral rendelkező kolozsmonostori bencés apátság 42 kódexe között egyetlen történeti munka sem akad.⁴⁸ Bár a *Cronica Hungarorum* általános megjelölése a Hess András nyomdájában megjelent

⁴⁴ Kardos I. m. 13. l.; u. n. Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról. *Minerva Könyvtár* 36. sz.

⁴⁵ Juhász L.: Thuróczy és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig. (Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 37. sz.) Szeged, 1938.

⁴⁶ Deér: A magyar nemzeti öntudat. 22. l.

⁴⁷ Duo libri *Cronicarum* impressi. — *Cronica hungarorum*. Csánki D.: Magyarországi bencések egy bibliographiai beeső inventurinná 1508-ból. *Magyar Könyvszemle*. 1881. 294., 297. l.

⁴⁸ *Pannoniálmí rendtörténet*. XII. B. k. 82. s. köv. l.

Budai Krónikát is takarhatja, a magyar kódex-irodalom nem egy elejtett szava tanuskodik arról, hogy Thuróczy munkája eljutott a kolostorokba. A Nádor-kódex (1508) Orsolya-legendája a latin szöveg „princeps Hunnorum”-át „a magyarok fejedelmének” fordította, az Érdy-kódexé (1526—1527) „a szíttya magyarok fejedelmének”, a Kazinczy-kódex (1526) szerint ez „sok magyarokkal egyetemben” foglalta el Költ, az Érsekújvári-kódex (1529—1531) pedig azt mondja róla, hogy „az unusoknak azaz magyar nemzetnek, ki magyar nemzet az időben pogányok valának, . . . fejedelmök vala”.⁴⁹ A hún-magyar azonosság a fordítók előtt nem kétséges, bizonyossá azonban Thuróczy tehette számukra. Nemesak általános felfogásával, hanem mert magyar szerzők közül ő mondta el elsőnek részletesen, még a hún fejedelem, Julius nevét is megemlítve s Gyulára fordítva le, Szt. Orsolya és a 11.000 szűz martíriumát.⁵⁰ Mivel a négy kódex közül kettő fordítója ferencendi volt, a másik kettő pedig dominikánus, illetőleg karthauzi,⁵¹ túlzás nélkül állítható, hogy Thuróczy műve elterjedt az egyháziak közt, akiknek a tanítása azután felfogását meggyökerezteshette a csak magyarul értők körében. A köznemesség művelt, tanult, latinul értő vezetőit, akik a krónika latin szövegével közvetlenül ismerkedtek meg, főleg a szkíták nagyságának rajza ragadta meg. Werbőczynek az esetében a hafás pontosan kimutatható. A Hármaskönyv egész történetfelfogása, sőt mindazok a részei, amelyeken a szentkorona-tan nyugszik, Thuróczyból való szószerinti átvételek.⁵² A szkíta-frazeológia azonban a távolabb állók körében is általános lett. Az udvari

⁴⁹ Horváth J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 69. l.

⁵⁰ Schwandtner I. 85.; Antoninus. II. p. 11. tit. 8. cap. 7. §. után. Ennek szövegében: miserant unum ad Julium cognatum suum principem regis Hunnorum; Thuróczynál: „quendam sui exercitus praefectum nomine Infium vel Gyulam”.

⁵¹ Horváth i. h.

⁵² Századok. 1931. 416. l. Mátyás Király Emlékkönyv. I. k. 400. s. köv. l.

párttal szembenálló ú. n. nemzeti párt, a Zápolyai köré tömörülő köznemesség belőle merítette batásos, tetteire tüzelő jelszavait, mégpedig nemcsak Mohács után,⁵³ hanem már a század első évtizedeiben is.

A gondolatoknak, amelyek a tömegeket oly elhatározóan befolyásolták, Thuróczy nem szerzője, csak megfogalmazója, sőt részben ismételője. Még annak a felfogásnak is, hogy a húnok nem voltak ellenségei a kereszténységnek. Vetési László, Mátyás követe ugyanis már 1475-ben kifejtette a pápa előtt, hogy Olaszország nyugalalmát elsősorban a hún népnek köszönheti, mivel ez királya, Attila vezetése alatt Leó pápa kérésére visszavonult Róma alól, a kereszténység felvétele óta pedig az egyház leghűbb fia gyanánt küzd a cseh husziták és a hitetlen törökök ellen.⁵⁴ Ellenben minden bizonnyal ő lett figyelmissé Antoninus krónikájára és jött rá, hogy egyes fejezetek átvételével a hún történet jelentékenyen kibővíthető.⁵⁵ Eleve valószínűtlen ugyanis, hogy Drághi vitatkozásokba boesátkozott volna familiárisával, ha többet tudott volna nála Attila tetteiről. Sokkal hihetőbb, hogy Thuróczy világosította fel az újabb részletekről, ezekkel annyira fellelkesítve őt, hogy a Gesta átdolgozását azután elodázhatalannak ítélte. Sikerét és népszerűségét így Thuróczy annak köszönhette, hogy a munkájában kifejeződő felfogás, egy nagy uralkodótól indítatva el hódító útjára, életrevalónak bizonyult.

⁵³ (Hóman-)Szekfü: Magyar Történet. IV. k. 9. l.

⁵⁴ Deér i. m. 34. l. Ez a felfogás gyökeresen különbözött az Olaszországban élőtől, amelynek a Iuvenius Caelius Calanus Dalmata neve alatt ismeretes Attila-életrajz is, ez a XV. sz. közepe táján keletkezett munka kifejezést adott. (V. ö. Ifj. Horváth J.: Calanus püspök és a Vita Attilae, [Értekezések a magyarországi latinság köréből, Szerk. Huszti József, 4. sz.] Budapest, 1941.)

⁵⁵ Az átvételeket és Thuróczynak a hún-magyar hagyomány fejlődésében játszott szerepét részletesen méltatja Eckhardt S.: Attila a mondában. (Németh Gy.: Attila és hunjai, Budapest, 1940.) 205. s. köv. l.

V.

A példák, amelyek segítségével szemléltettük, hogy Thuróczy a szkíta-hún-magyar dicsőséget miként fokozta a kedvezőtlen elemek elhagyásával, a tetszetőseknek pedig hangsúlyozásával, kiemelésével, egyszersmind történetírói eljárására is rávilágítanak. Mutatják, hogy — mai szemmel nézve — önkényes fogalmazása ellenére is annyira ragaszkodik forrásainak adataihoz, szavaihoz, hogy joggal vélte a következő módon megjelölhetni vezérelvét: „Mindemben a régi történeteket követtem és semmiben sem léptem át a régi szerzők megállapításait”.⁵⁶ Mert igaz, hogy mellőz részleteket, de csak olyanokat, amelyek nem illenek bele elgondolásába. Minden mást ellenben aprólékos pontossággal értékesít. Félmondatokra, sőt szavakra, amelyek forrásaiban feltűnnek, kínos gonddal vigyáz s ha nem is azonnal, az eredeti szövegnek megfelelő helyen, de később feltétlenül felhasználja azokat. Eljárása főleg Szkítia ismertetésénél figyelhető meg. Nem mintha előnyére válnék munkájának, hogy a Gesta régi leírásával összeolvasztotta mindazt, amit forrásaiban, Aeneas Sylviusban és a XV. században használatos földrajzi kompendiumokban talált. Olyan zűrzavaros, érthetetlen leírás lett ugyanis eljárásának eredménye, hogy az tudományos szempontból nemesek értéktelen, hanem áttekinthetetlen is. Ugyanakkor azonban bizonyíték arra, hogy Thuróczy nem költött sem eseményt, sem földrajzi neveket, hanem forrásokból merítette adatait. Úgyannyira, hogy még Attila jellemzéséhez is szüksége volt a Gesta néhány szavára.

Thuróczy azonban bíró is, aki igazságszolgáltató munkájában a fel nem jegyzett jogszokásokra támaszkodik. Ezek ugyanolyan bizonyosak számára, mintha írásban volnának megörökítve. Igen valószínű, hogy példájukra hasonló jellegűeknek, ugyanesak bizonyosaknak tartotta a köz tudatban élő történeti ismereteket, amelyeknek helyessége

⁵⁶ „... veteres in omnibus secutus sum historias et sententias auctorum transgressus sum in nullo”. (Schwandtner, I. 49.)

12

felől senkiben sem merült fel kétely. Tartózkodása a merőben önkényes, formailag is indokolatlan változtatásoktól, ragaszkodása a szöveghez — aminek legszebb jele, hogy Küllői munkáját ő őrizte meg egész terjedelmében, mivel semmit sem hagyott el s még az ajánlást is közölte, nem úgy, mint a Budai Krónika szerzője,⁵⁷ — továbbá az a jogászai kritikái érzéke, amellyel a közhiedelmet, az általános véleményt meg tudja különböztetni az esetlegesen felmerülő nézetektől, mind olyan vonások, amelyek használható, sőt megbízható kútfővé avatják munkáját. Aligha fantáziájának alkotásai tehát a szkíta-hún történetben olvasható részletek, amelyeknek forrása nem mutatható ki s így nem tudós hagyomány átvételei. Ellenkezőleg, a XV. század második felében közismert elemeknek tekinthetők. Természetesen nem értjük közéjük az elbeszélést, hogy a bálványimádás szokása Ninus asszír király rendeletével vette kezdetét, amely kötelezővé tette az uralkodó apja aranszobrának tiszteletét,⁵⁸ vagy hogy Dariust mint csúfolták meg a szkíták, ezek királynője, Thomyris pedig mint dobta Cyrus perzsa király fejét vérrel telt edénybe.⁵⁹

Ha leszámítjuk az efféle mitológiai közhelyeket, amelyeknek nyugati eredete annyira evidens, hogy nem szorul bizonyításra, mindössze négy olyan részlet marad, amelyek nem írott forrásból származnak, amire különben Thuróczy maga is céloz: 1. A székelyek, a húnoknak az országban maradt utódjai, különböznek a magyaroktól, mivel más mind nemzetségi szervezetük — nem vegyülnek ugyanis össze idegenekkel — mind földjeik felosztása, továbbá szokásaikban szigorúbbak és él körükben a rovásírás.⁶⁰ 2. Detrét, akinek homlokába a húnokkal vívott esa-

⁵⁷ Döményovszky S.: A budai krónika. Századok, 1902. 627. l. — Bizonyára része volt Thuróczynek abban is — az ellenkezőjét bájos elképzelni — hogy Rogerius munkája a krónika függeléke gyanánt azvilágot látott s így ez a hecses történeti emléküink megmenekült a pusztulástól.

⁵⁸ Schwandtner I. 54.

⁵⁹ U. a. I. 66.

⁶⁰ U. a. I. 48., 96.

tában nyilvánvalóan fűródött, de életben maradván a halhatatlanság nevét bitorolta, a magyarok is nyelvükön mindmáig „Haláltalan Detreh“-nek hívják.⁶¹ 3. A húnokat véres kardot körülhordozva volt szokás tanácskozássra vagy hadjáratba hívni. 4. Fekete Kúnország valószínűleg Moldvával azonos.⁶² A részletek természetesen elsősorban az író korának a felfogására jellemzőek. Kétségtelenné teszik, hogy akkor még mindig használatos volt, bár csak a székelyek körében, a rovásírás; a véres kard körülhordozása ősi szokásnak számított, „Haláltalan Detre“-nek a lovagi költészetből kilépő alakja pedig mint mondai hős élt a magyar nyelvű hallgatóközönség emlékezetében. A tudományos kutatás Thuróczynek főleg az utóbbi és legelső adatát értékesítette fontos, elvi jelentőségű problémák megoldásánál s bár egymástól különböző teóriák magyarázatába vonta be azokat, egy pillanatig sem kételkedett az író szavahihetőségében.⁶³

A néhány pozitív adat mellett a negatívum mintha még fontosabb volna. Thuróczy hallgatásából igen valószínű, hogy a XV. század második felében a magyarság már nem tartotta számión, közvetlen emlékezéssel, keleten maradt testvéreit, Julianus útja pedig teljesen feledésbe merült. A Szkítiában hagyott hún-magyarokról vagy ázsiai magyarokról a királyi udvarnak Aeneas Sylvius könyve alapján volt tudomása. Tőle értesült Thuróczy is, hogy egy veronai származású szerzetes reájuk talált, a ferencesek térítő törkvését azonban a moszkvai fejedelem elgáncsolta.⁶⁴

⁶¹ U. a. I. 74., tévesen „Halhatatlan Detreh“; A brünni kiadásban: „Halattbalon Detreh“.

⁶² Mindkét hely: Schwandtner I. 70.

⁶³ V. ö. Sebestyén Gy.: A magyar rovásírás hiteles emlékei Budapest, 1915. 32. l. Németh Gy.: A magyar rovásírás. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve II. 3.) Budapest, 1934. — Pukánszky B.: A magyarországi német irodalom története, Budapest, 1926. 14. l. (Lébljogr.). Moór E.: Deutsche Spielmannstoffe in Ungarn. Ungarische Jahrbücher. V. (1925) 257. l.

⁶⁴ Gombocz Z.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények. 46. k. (1923—1927.) 174. s. köv. l.

VL

A forrásmunkákat, amelyeket Thuróczy a szkíta-hún történet kidolgozásához felhasználta, könnyű számbavenni, mivel hivatkozik rájuk. Nehézséget csak az az eljárása okoz, amely különben általában jellemző korára, hogy olyan auctorokat is idézget, akiket másodkézből ismert. Tanultságára, olvasottságára is jellemző, kiknek a könyveit forgatta.

A szkíta-hún történetre vonatkozólag fő forrása Antoninus firenzei érsek világkrónikája és Aeneas Sylvius Cosmographia-ja, a régi földrajzi irodalom termékei közül pedig Trogus Pompeius, Pomponius Mela és Julius Solinus könyveit használta fel. Kétségtelen, hogy az érseki székbe emelkedett tudós dominikánus (†1459), akit az egyház 1523-ban a szentek közé iktatott, állott a legközelebb felfogásban, érzésben Thuróczyhoz; ezért is hatott rá. A „Summa historialis“ vagy „Chronicon ab orbe conditum“ a középkori krónikák szellemében és módszerével, azonban rendszeresen foglalta össze azt az ismeretanyagot, amely elődeinek munkáiban felhalmozódott s adta elő az eseményeket jóformán a szerző halála évéig. Legenda, monda, anekdótikus elbeszélés olvad össze hiteles kútfők tudósításával a XV. század e terjedeleme legnagyobb történeti művében, amely joggal nevezhető egy egész történetirodalmi irány képviselőjének és zárókövének, bár nem érintetlen a humanista kritika szellemétől, mivel az egyháztörténet igen fontos részleteiben a régi felfogással szemben kételyét fejezi ki, az egymással ellenkező nézetek szembeállítására pedig hozzátartozik módszeréhez.⁶⁵ A kor kedvelte Antoninus történetét; népszerűségéről tanúskodnak ismételt kiadásai (Velence 1474—1479, majd 1480, Nürnberg 1484 stb.⁶⁶). Thuróczyhoz bizonyára nyomtatott

⁶⁵ Hauck: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. I. k. 605. I. Wetzter-Welte: Kirchenlexikon. 2. kiadás. I. k. 983. I.

⁶⁶ Hurter: Nomenclator literarius theologiae catholicae. II. k. 961. I. A XV. sz.-ból még három kiadása ismeretes. (Pothast i. m. I. k. 113. I.)

példány jutott el, hogy kiírva belőle az Attilára vonatkozó fejezeteket, olvasás közben megfigyelje módszerét, majd alkalmazza azt. Mégpedig munkája első részében a contrarietasok kiemelésével, az ellenkező vélemények szembeállításával, az utolsóban, a kortörténetiben pedig a legendás elemek szóhoz juttatásával. Aeneas Sylvius *Cosmographia*-jának mindkét részét felhasználta; a Szkitiát tárgyaló fejezetekben természetesen az Ázsiáról szólót. Valószínű ugyan, hogy Aeneas Sylviustól függetlenül is bővített volna a *Gesta* bevezetésén, bátoritást azonban, hogy oly behatóan foglalkozzék Szkitia fekvésével és népeivel, feltétlenül nyert a tudós pápa munkájától. Ennek hatása alatt lett ugyanis szokásos, hogy a történetírók földrajzi excursusokat iktattak be műveikbe.⁶⁷

A három másik auctor, Trogius Pompeius, illetőleg az őt kivonatoló Justinus, Pomponius Mela és Julius Solinus még az ókor írói, ismereteseek azonban a középkorban, úgyannyira, hogy a legelsőnek Szkitiáról szóló adatai közvetve a magyar *Gesta*-szerkesztményekbe is bejutottak, sőt azok előadásának alapjává lettek.⁶⁸ Könyveik, ezek a nem nagy terjedelmű, meglehetősen száraz fogalmazású s a nevek tömegét felsoroló munkák a XV. század utolsó évtizedeiben nyomtatásban elterjedve, mintegy új életre keltek; annak jeléül, hogy ismereteiket még mindig korszerűeknek találták. A Justinus neve alatt szereplő „*Epitome historiarum Trogi Pompeii*“ 1470-től 1500-ig 13 kiadásban jelent meg, az első században élt Pomponius Mela „*Cosmographia seu de situ orbis*“-a 1471-től tízszer került sajtó alá, a Pliniust kivonatoló Julius Solinus „*Polyhistor sive de mirabilibus mundi*“-ja pedig 1480-tól 14 kiadásban terjedt el.⁶⁹ Thuróczy tehát valamennyiüket nyomtatott példányokból tanulmányozhatta. Bizonyíthatólag mindhár-

⁶⁷ E. Fueter: *Geschichte der neueren Historiographie*. München und Berlin, 1925. 118. l.

⁶⁸ Deér J.: *Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban*. Magyar Könyvszemle. 1930. 243. l.

⁶⁹ Hain: *Repertorium*. 9646—9658. 11, 012—021. 14, 873—886.

mat használta s mert Mela és Solinus sok oly adatot tartalmazott, amelyek hiányoztak a Gesta-leírásból, ezeket Thuróczy a felfedező örömeivel bevonta előadásába. Pl. a Szkítia lakóiról szóló fejezetben az egyik részlet így alakult:

Solinus.
XXIV. cap.

In Asiatica Scythica terrae sunt locupletes inhabitabiles, nam cum auro et gemmis affluent gryphes tenent universa, alites ferocissimae et ultra omnem rabiem saevientes. Quorum immanitate obsistente advenis accessus difficilis ac rarus est. Quippe visos discerpunt, velut geniti ad plectendam avaritiae temeritatem. Arimaspi cum his dimicant, ut intercipient lapides, quorum non aspernabimur persequi qualitates. Smaragdis hic locus patria est, quibus tertiam inter lapides dignitatem Theophrastus dedit.

Pomponius Mela
II. lib. 1. cap.

Interioribus habitantium ritus asperior et incultior regio est. Bella caedesque

Thuróczy
(Schwandtner. I. 64/5.)

Ferunt etiam, in Asiatica Scythia terras auro et argento esse locupletes, sed inhabitabiles. Nam, cum auro et argento ac gemmis affluent gryphes, pertinax saevumque genus animalium et alites ferocissimae illas custodiunt, nec quempiam illae adire patiuntur. Quippe illae attingere sagittantes cum vident, mox ultra omnem rabiem saevientes illos discerpunt; quamobrem advenis difficilis et rarus aut nullus accessus illae datur. Lapidibus etiam pretiosos, crystallum videlicet et caeruleum caeruleo coruscantem colore. Item smaragdum peroptimum, cui Theophrastus inter lapides pretiosos tertiam dedit dignitatem, easdem partes Scythiae gignere prohibent. Non tamen ad hos sine discrimine pervenitur, cum et eosdem ipsi gryphes custodiant, propter quod dictos Arimaspos, homines monoculos, cum illis decertare dicunt. Scythiae, quanto magis interiores, tanto asperiori magis ritui dediti incultioresque esse, bella

amant: mosque est bellantibus, cruorem eius, quem primum interemerunt, ipsis e vulneribus ebibere. Ut quisque plures interemerit, ita apud eos habetur eximius. Caeterum expertem esse caedis, inter opprobria vel maximum est. Ne foedera quidem incruenta sunt; sauciant se, qui paciscuntur, exemptumque sanguinem ubi permiscuere, degustant. Id putant mansurae fidei pignus certissimum.

praeterea et caedes amare ac consuetudinem bellantibus, cruorem illius, quem primum interemerint, recenti de vulnere ebibere pluresque se interemissemarrare, maximam illis gloriam afferre, inter epulas quoque, quis eorum quot interfecerit, mentionem saepius laetissimam facere et his, qui plures interfecerunt, sessiones superiores et bina pocula dare, expertes vero necis suos inter socios inferiores esse idque illis inter iurgia maximo pro opprobrio ab aliis obiicere, pacis autem condimenta et foedera mutui et permixti sanguinis degustatione stabilire traduntur.

Természetesen nem mellőzte a Trogus Pompeiusban található adatokat sem. Nem vette azonban észre, hogy a Gesták voltaképpen erre az auctorra támaszkodtak, amikor Szkítiáról szóltak és ellenmondást vélvén köztük meg Trogus Pompeius közt, egymással szembe állította előadásukat.⁷⁰

Ellenben csak másodkézből ismeri a többi auctort, noha

⁷⁰ Schwandtner I. 61., a Gesták leírását ily szavakkal vezeti be: Hanc Scythiam Hungaricarum primaevi auctores historiarum in Europa posuere. Majd a következő fejezetet így: Uniuersis auctoribus, quorum cura fuit partes describere orbis, haec Scythiae descriptio *contraria esse* videtur s közli a véleményeket, főleg Aeneas Sylviusra támaszkodva, legutolsónak Trogus Pompeiusról emlékezve meg: Hanc partem Scythiae Trogus Pompeius pro tota Scythia posuit. — Hasonló tévedést máshol is elkövet. Így az Attiláról szóló részben hivatkozik az „antiquae Hungarorum historiae“-ra és szembehelyezi véleményüket Antoninus-szal (Schwandtner I. 80.), nem ismervén fel, hogy egyaránt Iordanes a forrása Kézainak, ill. a Gestáknak és Sigibertusnak, meg Antoninusnak.

hivatkozásából azt lehetne gondolni, hogy olvasta könyveiket. Részben Antoninus, részben a Gesta után idézi nemcsak Jordanést, Paulus Orosiust, Sigebertus Gemblacensist (nála: Sigilbertus), Isidorust, Freisingi Ottót, hanem Vincentius Bellovacensist is. Tehát nem nyúlt vissza a XIII. századi dominikánus nagy „Speculum triplex“-éig, ill. annak harmadik részéig, a „Historiale“-ig, amely jól és kevésbé alaposan ismert kútfőkből készített kivonatok halmaza lévén, mintegy feleslegessé tette a népvándorlás koráról szóló írók közvetlen tanulmányozását. Idézetés közben azonban egyhelyütt alaposan elnézte tulajdonképeni forrásának, Antoninusnak utalását, elárulva így, hogy nem olvasta Beauvaisi Vince munkáját. A gótokról szólva ugyanis ennek 112. fejezetére utal: „ut Vincentius in historiarum capitulo centesimo duodecimo scribit“.⁷¹ A hivatkozás pontatlan, mivel nem derül ki, hogy a 31 könyvből álló „Speculum historiale“-nak melyik részére vonatkozik. Megértjük azonban a „liber“ szó elmaradását, ha Antoninus megfelelő helyén⁷² a következő utalással vetjük össze: „ut ait Vincen. histo. ubi supra ca. XII“. Ez a „fenti hely“, az előző fejezet, pontosan megadja Vincentius könyvének számát: „Sigilbertus, quem inducit Vincen. libr. XVII. spe. histo. ca. XI.“ E szerint a 17. könyvben keresendő a gótokról szóló tudósítás, azonban nem a 112., hanem a 12. fejezetben. Thuróczy tévedésének nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a capitulum rövidítését jelző „ca.“ szíglát elnézésből centesimusnak olvasta.

Bizonytalan, tanulmányozta-e Thuróczy a középkor legelterjedtebb történeti munkáját, a XIII. századi Martinus Polonusnak szerény igényű, de rendkívüli népszerűsége jutott kompendiumát, amely a császárok és pápák kronológikus rendje szerint könnyen áttekinthető beosztással ismertette az eseményeket.⁷³ Ahol úgy szerint hivatkozik rá, ott határozatlanul *másokkal* egyetemben említi s

⁷¹ Schwandtner I. 60.

⁷² II. II. tit. 7. cap. 1. §.

⁷³ Weizer-Welte. VIII. k. 934. l. Hurter II. k. 420. l.

nem is címe szerint (*Chronica summorum pontificum et imperatorum Romanorum*) idézi: *Voluere nonnulli, maxime Frater Martinus, qui Romanae historiae compendium generavit, quod hae tres nationes, puta Hunni, Gothi et Wandali una eademque essent generatio et eiusdem fuissent labii sive linguae tantummodoque nominibus different.*⁷⁴ Mivel közismert kézikönyvről van szó, a cím elírásán nem kellene fennakadnunk; már csak azért sem, mert a szerző, Martinus bevezető szavai szerint: *Factum est autem eo compendiosius hoc opusculum, ut scolasticis historiis a theologis et a iuris peritis decreto vel decretalibus convenienter possit alligari.*⁷⁵ A tartalmi egyezés azonban nem teljes Thuróczy állítása és Martinus szövege között. Az utóbbi szerint ugyanis a húnok és vandálok valóban azonosak,⁷⁶ a gótok azonban külön népnek számítanak. Egyáltalán nem található meg ellenben Martinusnál az a szövegrész, amelynek forrásául Thuróczy a csak általánosságban említett „*Romanae historiae*”-t jelöli meg.⁷⁷

Aeneas Sylvius-t olvasva lett Thuróczy előtt ismeretes Ptolemaeus, Strabo, Plinius,⁷⁸ azután a „*Cosmographia*” című földrajzi compendium, amelyet Aethicus-nak tulajdonítottak⁷⁹ — ennek neve nála eltorzultan Hethicus Philosophus⁸⁰ — s ugyanesak Aeneastól, meg földrajzi forrásaiból szerzett tudomást az Ethesius, Chitarchus — nála Clithareus — Diodorus Siculus, Theophrastus, Cornelius

⁷⁴ Schwandtner. I. 67.

⁷⁵ *Mon. Germ.* SS XXII. 397.

⁷⁶ U. o. 418.: *Totilam regem Wandalarum; 454: a Hunis sive Wandalis.*

⁷⁷ *Zeliobrem olim Hunnorum in Asiatica Scythia manentium regem Chosrone Persarum regi contra Iustinianum Romanorum imperatorem cum viginti milibus Hunnorum in auxilium venisse Romanae commemorant historiae.* (Schwandtner I. 68.) — Ugyanerről a forrásra utal következő mondata is: *Multa et varia de his Gothis in Romanorum scribuntur historiis.* (U. o. I. 60.)

⁷⁸ Schwandtner I. 62. Aeneas Sylvius: *Asia*. cap. IX.

⁷⁹ I. Gronovius, az 1696-i kiadás sajtó alá rendezője (*Lugd. Batavorum*) mondja: *antehac temere Aethico adscripta.*

⁸⁰ Schwandtner. I. 68. Aeneas Sylvius: *Europa*. IV. cap.

Nepos nevekről,⁸¹ míg Dionysius (Periegetes)⁸² közvetítője bizonytalan. Kétszeresen meglepő ezek után, hogy Herodotosra hivatkozva, Herules hyleai kalandját oly pontosan és részletesen, egyébként felhasználott forrásaitól pedig annyira eltérően beszéli el, hogy fel kell tennünk: ez a rész kétségtelenül teljes szövegben — s magától értetődően latin fordításban — állott előtte.⁸³

Bár a klasszikus kor auctoraí egyetlenegy kivételével kiesnek Thuróczy közvetlenül ismert forrásainak sorából s ezzel olvasottságának első pillanatra tág köre alaposan összeszűkül, mégsem lehet azt állítani, hogy járatlan volt az ókor szellemi világában. Ha a Vergilius-i „arma virumque” és a Sallustius-i „res concordia crescere solent” fordulat visszaeseng fülébe, ha a húnok közt Attila halála után kitört testvérhárcot azoknak a legyveréseknek a küzdelméhez hasonlítja, akik a Iason által elvetett sarkányfogakból támadtak életre, sőt azt is tudja, hogy a királyfi az aranygyapjú megszerzésén fáradozott, ha azonosságot lát Ulászló sorsa és a lovait a jeruzsálemi templomba bekötő Pompeius balszereneséje közt, ha Hunyadi nagyságának érzékeltetésére felhasználja a Solon—Croesus mondát, Kis Károly pártjának ígéretései esetelésénél pedig az Orpheus-mondát,⁸⁴ ha az első rész előszavában Nagy Sándoron kívül Agamemnon nevét is említi, s ha végül stílusvirágai közt is feltűnnek a klasszikus reminiszceen-

⁸¹ Schwandtner. I. 34. 64. 65.

⁸² U. a. I. 59. 68. Dionysius Alexandrinus Philosophus-t mond Thuróczy s így a III. században élt püspököt, akit Eusebius „Nagy”-nak nevezett, érti rajta. Azonban nyilvánvalóan összetéveszti Dionysius Periegetes-szel, a II. századi görög földrajzi íróval (Müller: Geographi Graeci minores II.), mivel ennek hexameterekben írt munkája tartalmaz geográfiai megállapításokat.

⁸³ Schwandtner I. 57. A három gyermek neve Thuróczyról, éppen mint Herodotosnál (IV. 9—10.), Agathirso, Gelono, Seytha. Antoninus nem mondja el a mesét, Aeneas Sylvius pedig csak egész röviden (Diodorus Siculusra hivatkozva, akit különben itt Thuróczy is említi) s nála a gyermekek neve: Pluto, Napis. (Asia, 28. cap.)

⁸⁴ Schwandtner. I. 306., 35., 320., 344., 258. (Az Orpheus-hasonlatot Monaci nem említi.)

ciák, akkor joggal állítható, hogy tanultsága, izlése és érdeklődése inkább humanista-világi, mint középkori-egyházi jellegű volt. Ismereteinek határa azonban nem ölel körültágas területeket. Amikor tehát Pomponius Mela-nak a satarchusokról szóló elbeszélését átveszi, a sorrendet felcserélve, a taurusokat is megemlíti ugyan, az Iphigeniára és Orestesre utaló szavakat azonban mellőzi:

Pomponius Mela.
II. lib. 1. cap.

Satarchae auri et argenti maximarum pestium ignari, vice rerum commercia exerceant. Atque ob saeva hyemis admodum assiduae, demersis in humum sedibus, specus aut suffossa habitant totum braccati corpus; et nisi qua vident, etiam ora vestiti. Tauri, Iphigeniae et Orestis adventu maxime memorati, immanes sunt moribus, immanemque famam habent, solere pro victimis advenas caedere.

Thuróczy
(Schwandtner. I. 64.)

Seito, Taurus sicut et Neuros pro hostiis advenas caedere. Saccos quoque... Satharcos autem usum auri et argenti aspernari et avaritia quid sit, ignorare et eosdem cum proximi sint Riphaeis montibus, prae assidua hyemis austeritate, in speluncis et sub fossis terraneis habitare, totumque corpus ac etiam ora, praeter solum visum, vestire ponunt.

Nyilvánvalóan azért nem aknáztta ki ezt a minden humanista számára csábító alkalmat, mert nem ismerte a testvérpár mondáját.

A biblia nem befolyásolta Thuróczy előadásmódját. Annak ellenére, hogy munkája a Genesissel veszi kezdetét. Ez a rész ugyanis közvetlen átvétel a Gesta-ból s így csak annak bizonyossága, hogy az író nem szakított a régi szemlélettel, amit mint folytató és átdolgozó különben sem tehetett volna meg. Egyéb hatás azonban, két idézetet leszámítva, nem vehető észre, még frazeológiáján sem. Nemcsak világi ember volt tehát, hanem az egyházi irányítástól függetlenül iskolázás és művelődés részese is. Latin tudását nyilvánvalóan nem bibliai szövegek olvasásával tökéletesítette. Ugyanekkor feltűnő, hogy Thuróczy, bár

mindannyiszor a Genesisből idéz, háromszor is Szt. Jeromost jelöli meg forrása gyanánt. Az kétségtelen, hogy Szt. Jeromos magyarázatait nem használta, mivel azok a biblia szövegét más szavakkal, pontosan szóról-szóra fordítják, az ő idézete pedig a Vulgatával egyezik. Félreértésre azért nem gondolhatunk, mivel a Képes Krónikánál teljesebben adja a szöveget; azaz a bibliát kezébe kellett vennie.

Scriptores.
I. 246/7.

Et sequitur: 'ab his di-
vise insule gentium in re-
gionibus suis, unusquisque
secundum linguam suam'.
Hoc dicitur hic per antici-
pationem, quia factum fuit
postea, tempore divisionis
linguarum.

Schwandtner. I. 53.

Et subdens Beatus Hieronymus, ab his, inquit, divisae sunt insulae gentium in regionibus suis, unusquisque secundum linguam suam et familias suas in nationibus suis. Quod dictum ipse Beatus Hieronymus anticipasse invenitur, nam hoc postea, tempore confusionis linguarum actum est.

Scriptores. I. 247.

'Porro Chus genuit Nemroth'. Iste fuit, qui induxit posteritatem Noe...

Schwandtner. I. 53.

Et iterum subiungit Beatus Hieronymus; porro Chus genuit Nemroth. Iste Nemroth fuit, qui induxit posteritatem Noe...

Gen. X. 10.

Scriptores I. 248.

Schwandtner I. 54.

Fuit autem principium regni eius Babylon et Arach et Achad et Channe in terra Sennaar.

'Fuit autem principium regni eius Babilon' et eius posteritas obtinuit regiones ad mare oceannum.

Fuit autem secundum sanctum Hieronymum initium regni eius Babylon et in terra Sennaar.

Vajjon úgy fogjuk fel Thuróczy eljárását, mint olvasottsága fitogtatásának jelét? A feltevés azzal a további következménnyel járna, hogy valószínűnek kellene tartat-

nunk: a biblia nem oly ériuthetetlen szöveg az ő szemében, mint amilyen a középkori írók előtt volt.⁸⁹

Munkája utolsó, önálló részében Aeneas Sylviust választotta vezérfonalul, mégpedig a Zsigmond trónraléptétől Mátyásig terjedő azon rövid áttekintést, amely az „Europa“-nak Hungaria-fejezetében olvasható. A humanista pápa szükségzavú vázlata és Thuróczynek hozzá képest szerfelett részletező előadása közt az egyezések nemcsak a tárgy azonossága alapján állapíthatók meg. A közvetlen átvételt s vele a vezérfonal szerepét példával igazolhatjuk. Kétségtelenül Aeneas Sylvius nyomán beszéli el az Albert idejében Budán támadt zavargást többek közt azzal a kiegészítéssel, hogy az ártatlanul meggyilkolt magyar polgárnak nevét is közli, viszont nem mondja meg, hogy Jakab ferences szerzetes Marchiai Jakabbal, a husziták inquisitorával azonos:

Aeneas Sylvius:
Europa I. cap.

Thuróczy
(Schwandtner I. 299.)

Euangelizabat eo tempore Budensibus Iacobus Marchianus, ordinis minorum professor, doctrina literarum et vitae sanctimonia clarus, qui sedaturus tumultum, simulacrum Salvatoris crucifixi manu gestans, furenti armatoque populo obviam factus, ut caedi pareant, ut rapinis

Erat diebus in eisdem Budensí in civitate Frater quidam, nomine Iacobus, homo devotus et religionis perfectae, natione Italicus, ordinis Sancti Francisci, quem Hungari praedicationis in doctrina haud parum sequebantur. Hic ingentibus excitatus clamoribus, cum eidem facti in-

⁸⁹ Megemlítenéd, hogy a Szt. Jeromosra való hivatkozások közben Thuróczy egyszer csak a Bibliára utal: *Et rursus in Genesi, capitulo ubi supra dicitur, holott előzőleg a Genesist nem említette.* (Schwandtner, I. 34.) — A két bibliai idézet: „iuxta evangelicam lectionem, nullum sui acceptat patria” és „cum propheta quidem dicere potuissent: levavi oculos meos in montes, unde veniret auxilium mihi,” (Schwandtner I. 49., 341.) Az első nem pontos, mert a szöveg így hangzik: „venio propheta acceptus est in patria sua” (Luc. 4. 24.), a másik szerzője pedig nem próféta, hanem zoltárszöveg, Psalm. 120. 1.

abstineant, ut arma deponant, supplex orat. Illi verba eius minime intelligentes (neque enim tempus ferebat interpretem) bene sibi futurum autumant, qui Christum suis ceptis ducem habeant, sublimemque Iacobum, simulque Crucifixum in ulnis attolunt ac bacchati per urbem, nunc istam, nunc illam domum compilant. Fiunt tamen aliquanto minora spolia et a caedibus temperatum est ob praesentiam Iacobi, modo lacrymis furorē incensae plebis lenire conatus est.

notuit series, arrepta divina crucifixi imagine, medius, nudus pedibus, inter Hungaros cursitabat et Christi imaginem illis ostendens ac illos, ut ab inceptis pro illo, qui pro eis ita crucifixus esset, desisterent, voce querulosa pariter et lamentabili rogabat. Illi eo magis clamoribus invalescentes dicebant: Deus etiam nobiscum est; direptionique rerum dediti, de illius precibus curabant minime. Et cum Frater ille nil proficere, sed magis tumultum se facere agnovit, in claustrum Sancti Iohannis evangelistae, unde exierat, reintravit. Hungari vero, tali a Teutonibus, scelerati illorum facinoris, exacta talione, cum amplius res eorum invenire non valuerunt, a direptione eorundem cessaverunt.

Más epizódoknál az egyezés kevésbé feltűnő, bár a Zsigmond fogságáról szóló részben, ahol a vár úrnőjének, Garai nádor özvegyének fiaj érdekében tett közbenjárásával magyarázza az uralkodó kiszabadulását, meglepő az összefüggés. Thuróczy voltaképpen csak a vár nevével bővítette forrását. Ha a fiktív beszédek, a patetikus érzelmek esetelését figyelmen kívül hagyjuk, leírása azonos mintaképének pár soros előadásával. Sokkal függetlenebb Hunyadi János török háborúinak elbeszélésénél. Szó szerinti átvételül itt csak Konstantinápoly ostromának leírása jelezhető meg:

Aeneas Sylvius:
Europa. VII. cap.

Volverat iam pridem
animum Mahumetes, quo-
quam modo Constantinopo-
lim sibi subigere posset,
neque ad suam gloriam
pertinere arbitrabatur, ur-
bem in medio Turearum
sitam esse, que suo imperio
non pareret tantoque ma-
ius inde nomini suo decus
accedere, si eam urbem
expugnaret... castellum
iuxta littus ad ostium Bos-
phori paulo ab urbe remo-
tus, aliud dissimulans in-
credibili celeritate extru-
xit atque munivit, bellum
dein de urbi non modo in-
dixit, sed contra multa
foedera, contra iusiuran-
dum intulit, simul et ge-
rere coepit. Senserant eius
animus Graeci, diffiden-
tesque suis viribus ad La-
tinorum opes confugerant,
lachrymis auxilia expec-
tantes. Surdae (Proh pudor)
nostrorum principum
aures fuerunt... Mahume-
tes interea coactis undique
copiis mirabili apparatu,
formidando animo et im-
petu terra marique regiam
urbem ingressus cuniculis
ac latentibus fossis altissi-
mis actis aggere late edito,
ponte... extracto, turribus
ligneis eo usque erectis, ut
muros quamvis altissimos
excederent machinamento-
rum tormentorumque mul-
tiplici adhibito genere op-
pugnata est urbs... Urbem

Thuróczy
(Schwandtner. I. 336/7.)

Hic... Constantinopoli-
tanam urbem, dum sibi es-
set vicina, alienamque te-
neretur per manum, op-
probrio habuit et illam
saevo semper intuitus est
oculo ac de illius obsidione
diu in animo revolvit,
aliudque quam faciebat
dissimulans, munitionem
quandam iuxta littus mar-
is ad ostium Bosphori,
urbe ab eadem non magna
in distantia, mira et incre-
dibili celeritate extruxit.

... Caesar Turcorum Ma-
humetes armis in Graecos
conversis contra inita cum
imperatore illorum foedera
et contra iusiurandum om-
ni Graeciae formidolosum
bellum intulit ac innume-
ris undique copiis coactis
cunctoque sui regni bellico
apparatu moto urbem il-
lam famosissimam Con-
stantinopolim... tumentis
animi cum impetu, ter-
restri marinaque obsidione
aggressus est, moestamque
urbem, a Christianis regi-
bus auxilia mendicantem,
ab omnibus tamen discrimi-
ni et eversioni derelictam,
armis et insultibus
continuis adeo vexavit...
Caesar ipse novo expugna-
tionis genere excogitato
cuniculos et fossas subter-
raneas egerere faciens, il-
lis insidias tendebat, mari-
que tum catenis, tum ponte

extremis viribus oppugnatum.

iuncto ac turribus ligneis eo usque erectis, ut muros urbis, qui altissimi erant, excederent . . . adhibito praeterea machinarum ac tormentorum multiplici et invisae magnitudinis genere muros illius praecipitem per ruinam dissipari faciebat.

Bár a krónikának ez az utolsó része már kevésbé tapad úgy forrásához, mint a szkíta-hún történetről szóló, Aeneas Sylvius hatása a szószerint átvett részeken kívül is megnyilvánul. Bizonyára az ő példájára szerkesztett Thuróczy rövid jellemzéseket az egyes királyokról, mintegy lezárva uralkodásukat. Albert esetében pontosabb egyezés is megállapítható:

Aeneas Sylvius:
Europa. I. cap.

Religiosus princeps et qui liberalitate simul iustitiaeque praestaret.

Statura eius procera fuit, nervosum et validum corpus, facies terrifica, more gentis erasa barba.

Thuróczy
(Schwandtner I. 301.)

Erat rex Albertus homo competentis proceritatis; faciei plus ad nigredinem, quam albedinem tendentis; mitium morum et petitioni suorum flexibilis.

Az önállóbb eljárásra egyébként Thuróczyt forrásainak többrétúsége készítette, sőt kényszerítette. Felhasználta ugyanis, saját szavai szerint, Zsigmond egyik regisztrumát, a királyi adománylevelek másolatát tartalmazó könyvet, valamint Guthi Ország Mihály nádor szóbeli felvilágosításait,⁸⁶ továbbá azokat a híreket, melyeknek közlöit csak általánosságban jelöli meg ilyen formán:

⁸⁶ prout rebus de eisdem per magnificum dominum Michaelen Orzaog palatinum . . . tum vero per quoddam registram eiusdem Caesaris, diebus praescriptorum temporum suorum pro observatione conscriptum, edoctus, (Schwandtner I. 268.)

aiunt quidam, tradunt, perhibetur, perhibentur, dicitur, dicebant, fertur, ferunt, vagy effiële utalásokkal: nostri seniores, nostrae aetatis senectus, nostrum aevum memoratur, senes regni Slavoniae memorant. Okleveleket azonban a Zsigmond halálát követő időből is figyelembe vett. Így értékesítette V. Lászlónak Hunyadi János részére kiadott 1452-i nagy adománylevelét, amely a kor kancelláriai szokása szerint részletesen felsorolja a kormányzó érdemeit, továbbá, ugyancsak a szövegegyezések tanúsága szerint, Vitéz János leveleinek gyűjteményét.⁸⁷ Az adatokat, amelyekhez ily módon hozzájutott, az Aeneas Sylvius nyújtotta vezérfonal segítségével fűzte össze, mintegy megújítva — saját szavával: innovare⁸⁸ — az elmúltakat s megrögzítve a köztudatban élő képet. Mivel emlékezetére volt hagyatva s mert Aeneas Sylvius vázlatában nem talált elég támaszpontot, sok kronológiai hibát követett el és oly állításokat kockáztatott meg, amelyek az oklevelek vallomásaival egybevetve, téveseknek bizonyulnak. Pl. Zsigmond fogságba vetésének okozói Lackfi István és Simontornyai István, holott ők már az 1397-i körösudvarhelyi gyűlésen kivégeztettek.⁸⁹

⁸⁷ Kaszák I. m. 41. s. köv. l. — A „senes regni Slavoniae memorant” kitételhez magyarázatként hozzáfűzhetjük, hogy 1481 februárjában Thuróczy jelen volt mint notárius azon a hosszabb ideig tartó generalis congregation, amelyet Zágráb melletti Körös és Verőce megye nemessége számára királyi utasításra Guthf. Országh Mihály nádor és Báthori István országbíró tartott. Az egyik itt kiállított bíraskodási oklevelen ugyanis feljegyezte nevét: I(ohannes) Thwrocz. (Dl. 35,705. V. ö. Levéltári Közlemények. XIII. (1935) 247. l.)

⁸⁸ Schwandtner I. 267.

⁸⁹ A hibákat, egybevetve Thuróczy előadását Teleki József és Schönherr Gyula megállapításával, részletesen felsorolja Kaszák I. m. 48—55. l. A krónikának Cillei Ulrikra vonatkozó adatait, a szövegrészleteket is idézve, ismerteti Kronos F.; kiemeli Thuróczy következetlenségét, hogy amíg szerinte a Hunyadi-párt már a futaki gyűlésen elhatározta Cillei megöletését, addig később mégis azt mondja, hogy halála összeszólalkozás következménye volt. (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. Graz, 1871. VIII. k. 82—87 l. [Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli mit Einschluß der sogenannten „Cillier Chronik“.]

Ezeknek a fejezeteknek az értéke nem az ismeretlen adatok bőségében rejlik. Bár vannak oly részleteik, amelyek más forrásban nem találhatók meg, mivel azonban a XV. századból már nagy tömegben maradtak fenn oklevelek, amelyek az események pontos rekonstrukcióját lehetővé teszik, Thuróczy előadása nem oly nélkülözhetetlen, mint a Gestaké a korai Árpád-kor történetére vonatkozólag. Első sorban azért becses a krónikának ez a része, mert megmutatja, milyen volt a királyi udvar s általában a művelt körök felfogása eseményekben gazdag évszázadokról, másrészt pedig a Gestak és Küküllej folytatásával tanúskodik az eleven érdeklődésről, amellyel ugyanezek a tényezők, mint a magyar történelmi tudat letéteményesei a múlt felé fordultak, korukat pedig nemcsak az emlékezés, hanem a történelmi vizsgálódás segítségével is a letűnt évszázadok folyamával összekapcsolni törekedtek. Hatékony tehát Thuróczy munkája inkább elsimítja, mintsem kiélezi az ellentéteket — pl. szerinte Albert özvegye, Erzsébet szólítja fel a főurakat, hogy keressenek maguknak királyt,¹⁰⁰ amivel azután természetesen a hosszú trónviszály is szebb köntöst nyer — eljárásával ugyan nem a valóságot, az utóbb egymásra talált pártok békülékeny hangulatát azonban annál hűbben kifejezi.

VII.

A krónikának ebben az utolsó részében látszik meg leginkább, mennyire elődei, a hagyományok hatása alatt állott Thuróczy. Munkája mintegy törés nélkül csatlakozik a Gestákhoz és Kükülleihez; más, mint azok, az időmúlásával együtt járó változások észrevehetőek rajta, lényegét azonban az örökös vonások határozzák meg. Mivel a Gesta Árpád-kori részét stiláris szempontból is változatlanul hagyta, kétségtelen, hogy maga Thuróczy sem érzett ellentétet krónikája és elődei között. Főleg Bonfini mellé állítva, ennek idegenszerű előadásával, a klasszikus hagyo-

¹⁰⁰ Schwandtner I. 302.

mányok utánzásában és az ókori emlékek keresgélésében modorosságával összehasonlítva tűnik fel, mennyire magyar jellegű Thuróczy könyve. Ha Bonfini históriája tipikus humanista írás, akkor Thuróczy krónikája kétségtelesen középkori. Azonban nem volna helyes egy olasz ember könyvét venni mértékül. Thuróczy a magyar gyökerű és fokozatosan erősödő hazai humanizmus folyamába is beilleszkedik. Nem tagadható, hogy közelebb került volna az itáliai eszményképhez, ha többet tanul Aeneas Sylvius-tól. Úgy látszik azonban, hogy ez nem elhatározásán múlt. A „Cosmographia” eleve alkalmatlan arra, hogy belőle a történeti módszert el lehessen sajátítani. Hasonlíthatatlanul megfelelőbb Aeneas Sylviusnak memoárszerű munkája, a „Historia Bohemica”, ez azonban, noha már 1475-ben megjelent nyomtatásban, ismeretlen maradt Thuróczy előtt. Lehetetlen ugyanis feltennünk, hogy az ellenkező esetben ne vette volna át azokat a novellisztikus határos jeleneteket, amelyek oly hízelgők Hunyadi Jánosra s ugyanakkor a Cilleieket szerfelett kedvezőtlen színben mutatják be.⁹¹

A humanista írój modor és felfogás meglátszik Thuróczy művén. Külsőségekben és lényegben egyaránt. A fiktív beszédek, amelyeket szereplőinek szájába ad és a hasonlatok, amelyekkel elbeszélését színesíti, előadói modorát korszerűvé teszik. Meglepő, mily könnyedén élénkíti stílusát mitológiai reminiszenciákkal és a természetből vett hasonlatokkal, főleg ha az időt kell megjelölnie. A tavaszi átmenetet a nyárba, majd a perzselő forróság időszakát egyaránt szemléletes képekkel ábrázolja. Nem a gótikus katedrálisoknak az évszakokat szimbolizáló köfaragványaira emlékeztetve velük, hanem a viruló természet szépségét élénk színekkel rajzoló festményekre:

⁹¹ Kaszák szerint (i. m. 46. l.) tartalmi egyezés volna a *Historia Bohemica* 41. fejeletje és Thuróczynek az adamiákról szóló elbeszélése (Schwandtner I. 287.) közt. A két szöveg azonban fogalmazásában és a felsorolt tényeket illetően is annyira eltér egymástól, hogy kapcsolat feltételezése nincs jogunk.

cum scilicet rigidus hyemis algor tepido perflatus zephyro, frigidis dissolutis nivibus, excelsis montium de culminibus profundas defluserat in valles, verisque expectata temperies avicularum ora gratos dissolvebat in cantus. (Schwandtner I. 358.)

ea scilicet parte anni, cum ver illud foecundissimum tauro duce medios tepido sub aestu ministrabat dies, arboresque rigida hyemis austeritate virentibus spoliatas foliis, floridis vestierat frondibus. (Schwandtner. I. 281.)

Tempus erat, quod redolentium variis florum depictos coloribus, quos saeva aboleverat pruina, cespites terra novos germinaverat, ruptoque dirae hyemis silentio philomela insomnem ducens noctem et venturam dulci modulamine aestatem propinquare nuntians ceteras in rubenti aurora, cum dormientium oculi suavitate capiuntur somni, ut sibi rigidi roris de austeritate evasisse congratularentur, sonora voce aviculas excitabat. Quo etiam ver posteros suorum graduum propinquat ad limites et impetuosis Borae flatibus interdictis fluctuantes aequoris undas pace tranquilla adunaverat. (Schwandtner I. 255. A Kis Károlyról szóló részben, azonban nem kölesönzés Monaci munkájából.)

verque anni eiusdem venusta florum amictum tunica suos iam posteros transpassaverat gradus et fertili suum cesserat hospitium aestati, sole subterraneos agente gressus, nocte scilicet illa, quae festum Sacratissimi Corporis Christi immediate subsequitur. (Schwandtner I. 353.)

illa parte anni instante, cum sol fervidus Leonis ingrediens signum fervido messorum quassabat aestu. (Schwandtner I. 269.)

subsequentis aestatis ea parte adveniente, cum segetum spicae virentibus productae ex cespitibus iam procrecebant, Phoebusque suum geminorum per campum moveri faciebat eurrum. (Schwandtner I. 339.)

Egy későbbi író hasonló leírásainak forrását valami frázis-gyűjteményben kereshetné az olvasó, Thuróczy esetében azonban ilyenről azért sem lehet szó, mivel ugyan-

csak leleményesen és eredetien más időpontokat, így a nagybőjtöt és Márton napját is körül tudja írni, máskor meg a zodiákus-jeleket hívja magyarázatul:

eiusdem anni ea in parte, cum carnes piscibus dominorum mensis cedere parabant. (Schwandtner I. 336.)

Instabant eiusdem anni dies, cum inelytus praesul Martinus, dudum humili tugurio sublatus de terreno altisque caelorum translatus ad mansiones, duleifluum mustum boni saporis vertebat in vinum et dies lunae, festum eiusdem Sancti Martini subsequens, orta est. (Schwandtner I. 347.)

ea tempestate anni, cum Titanei axis ductor, veris instantibus primitiis, piscium hospitio relicto ad arietis cornua suos colligaverat equos, ipsis scilicet sacris quadragesimalibus diebus. (Schwandtner I. 337.)

millesimo dominicae incarnationis simulque quadringentesimo sexto anno, virgine suo aethereo solem hospitante in cubili. (Schwandtner I. 344.)

Nem mulasztja el azonban azt sem, hogy a nap időszakaira, legyen bár szó hajnalról, délről vagy éjtszakáról, hasonló módon ne utaljon:

noctis tenebris, quae stellas reddit clariores, per solis ortum fugatis, altisque palatiorum cacuminibus, Titaneo radianti perfusis lumine. (Schwandtner I. 297.)

rubescens post auroram, quae noctis tenebras et diei lucem mediat, dum sol ille clarissimus cuncta montium supra cacumina euectus diem restituit clariorem. (Schwandtner I. 323.)

solque infra meridianas caeli per atria delatus venit ad horas. (Schwandtner I. 327.)

subsequens nox adventans tenebrarum umbra cunctum operuit orbem. (Schwandtner I. 323.)

Thuróczy teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy a megváltozott idők új stílust kívánnak meg az írótól. Éppen ezért a Gestáknak középkoriasan szűkszavú előadásával szemben részletesebben fejtette ki mondánivalóját. Főleg ott lehet megfigyelni eljárását, ahol átstilizál egy

alapul vett mondatot s bővebben beszéli el tartalmát, mint forrása. Például a Gesta egyetlen mondata, amely a húnoknak Detrével és Maerinus-szal Potentiana mellett vívott harcáról szól, az ő tollán hosszú elbeszéléssé alakul át. Ha az előző és a következő mondatok nem tennék kétségtelenné, hogy a Gesta volt Thuróczy forrása, alig mernők a kapcsolatot feltételezni. Pedig csak a Kelenföldre való utalás a többlet, minden más részlet képzeletének a műve:

In istis itaque consiliis et tractatibus Detrico Maerinoque residentibus Huni super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium transeuntes, Maerini et Detrici exercitum, quem civitas Potenciana capere non poterat, in campis in tentoriis commorantem crudeliter trucidarunt. (Szentpétery. I. 259.)

Hac igitur consilii disceptatione inter Detricum et Matrinum diutius protracta, Hunnis, eosdem contrarias ipsis res disponere, ignotum erat minime, quare magna parte suae gentis ad praelium disposita, ceteris in primaevo descensu pro custodia rerum remanentibus, venerunt secus Danubium. Quos licet Detricus et Matrinus sibi propinquos esse scirent, non tamen illos propter instantiam Danubii timebant, cum eos omnino navium carere scirent suffragio. Ducebant igitur quietas noctes, nec quippiam hostem tanto flumine a se disiunctum metuebant. Hunni vero, plurima qui iam flumina post discessum ipsorum a Scythia utrius officio transnatare assueverant, noctis tenebroso sub silentio, utribus eisdem inflatis, se illorum navigio commiserunt. Transnatato itaque infra Sicambriam Danubio in ea parte, ubi nunc villa Kelenfewld locata est, (propter quod et eadem hoc vocabulo denominata dicitur), irruerunt tandem hostilem super exercitum, in campo secus civitatem Potentianam, quem illa, sua intra moenia, capere non poterat, in tentoriis quiescentem. Ingens exuberat vociferatio, caedesque maxima committitur. Nam Matrini et Detrici exercitus ex subita invasione attonitus nedum in sui defensionem armis uti valeret, verum ad quam partem fugere deberet, ignorabat. Perimebantur ergo per Hunnos velut errabunda

pecora, nec illis quaequam fuga vitam redimebat. Quare omni ex parte Lombardici pariter et Alemannici, ceterarumque gentium exercitus, qui extra muros civitatis erat, fugae intenta et per Hunnos crudeliter trucidata et deleta. (Schwandtner I. 72.)

Hasonló módon járt ei többi forrásának átírásánál, Antoninus krónikájának Szt. Nicasius-epizódjából idézünk egy részt, mivel ez Thuróczyinak lépten-nyomon kiütököző beszédszerkesztő hajlamára is jellemző:

cives terrore percussí ad sanctum Nicasium in oratione prostratum cucurrerunt interrogantes, quid utilius fieri decerneret, aut servituti gentium se tradere aut usque ad mortem pro salute urbis dimicare. Qui presciens ex revelatione dei urbem penitus subvertendam cum magna constantia respondit. (Antoninus II. p. XI. tit. 8. cap. 2. §.)

miseri cives nullam salutis opem, sed tantí discriminis solam mortem esse redemtricem conspiciunt, lachrymantes cum mugitibus et suspiriis ad sanctum Dei cucurrerunt, illumque in oratione repertum his verbis pulsavere: „Subveni, pater sancte subveni, aut consule nobis, si gentium servituti te subiiciamus aut pro fide, proque civitatis salute usque ad interemptionem decertemus“. Vir autem Dei ante haec ex divina revelatione urbem penitus subvertendam fore cognoverat. De oratione igitur elevatus, quasi gravi somno evigilasset, civibus cum magna constantia ita respondit. (Schwandtner I. 83.)

A következő sorokban átveszi forrásának oratioját, egyszersmind azonban ki is bővíti. Kevésbé új gondolat-elemekkel, inkább a szavak variálásával. Tolla nyomán Szt. Nicasius intelmének két utolsó, szükszavú mondata terjedelmének többszörösére nyulik:

Ecce ego quasi pastor pro ovili mori paratus sum. Instantius oremus pro inimicis nostris, salutem illis optantes tanquam amicis. (Antoninus.)

Attendite me pastorem vestrum, si ipse pro illo, qui suarum me constituit pastorem ovium, ad mortem paratus sum et vos, si oves meo estis de ovili, quas cognoscit pastor, vestrum imitari pastorem non negligatis, sed pa-

ratí silis, omnia, quae occurrerint, pro amore Christi tolerare; sic enim, fratres charissimi, itur ad astra. Instantius igitur non tantum pro corporum liberatione, quantum pro animarum, quas illecebrosa vita polluimus, salute, pro inimicis quoque nostris, illorum tanquam amicorum salutem optantes, oremus. (Thuróczy.)

Mint a tartalmi bővítésekhez, a tisztán stíláriis jellegű változtatásokhoz is szükségé van valami indítékra. Néha egyetlen közömbös szó ez, mint Antonínus következő mondatában is: Attila Galliából hazatérve és igen nagy hadsereget gyűjtve, in ipso *fonte* Romani imperii Italiani venit és Aquileiát ostrom alá vette. (II. p. XI. tit. 8. cap. 4. §.) A „fórrás” szó megragadja Thuróczy fantáziáját és a hadsereg fogalmához kapcsolódva, szeme elé a mindent elsőprő árvíz képét idézi, amihez azután a bosszúra vágyó oroszlán alakja esatlakozik: „et velut leo turbatus insaniens suam iniuriam a Romano susceptam exercitu Romani populi in sanguine vindicabat, propter quod omnia, quae illi occurrebant, quasi ingentium inundatio aquarum, sui exercitus in profundum submergi faciens, tandem pervenit ad Aquilegiam”. (Schwandtner I. 87.)

Thuróczy többet látott eljárásában, mint mi. Semmi esetre sem bőbeszédűséget. Ő szoros kapcsolatot tételezett fel a tárgy és a róla szóló mű terjedelme s előadásmódja közt. Úgy vélte, hogy egy nagyszerű tárgyhoz csak részletező és választékosan fogalmazott munka lehet méltó. A „stílus” tehát nála nem egyszerűen a gondolatok kifejezésének a módja. Ezt is jelenti — ezért mondja, hogy a magasztos hírnév nem örvend a silány stílusnak, a kiváló tettek nem örökíthetők meg paraszti stílussal, Mátyás tetteinek megörökítése különleges s az övénél magasztosabb és méltóbb stílust kíván⁹² — de egyszersmind az írásmű terjedelmét is. Amidőn tehát megvádolja a régi történetírókat, amiért, mint legyőzött nemzetek fiai, irigységükben Attilától előrozták az imperator nevet, rosszallását arra alapítja, hogy a stílus esekélységével foglalták össze

⁹² Schwandtner I. 250., 366.

tetteinek dicsőséget. Velük szemben ő éppen azt tartja kötelességének, hogy Attilának halhatatlanságra méltó évszázadát bővebb stílussal tárgyalja meg.⁹³ Ezek után megérthető büszkesége, hogy a húnok történetét oly sok fejezettel sikerült, a XIII. századi elődje által még nem ismert Iorraszművekből kiegészítenie. Így érezhette, hogy több eseményt, nagy tetteket felsorolva, Attila dicsőségét új életre támasztotta s az utókorral elismertette.

A hit, hogy összefüggés van a történeti esemény és az azt megőrkítő leírás közt, mert nélküle a múlt, a nagy egyéniségek élete is olyan, mintha soha sem lett volna valóság,⁹⁴ arról tanúskodik, hogy Thuróczy előtt az írói toll nem valami mindennapi, könnyen kezelhető eszköz, hanem hatalmas fegyver. Meddő dolog volna találgatni, vajjon „középkori” vagy „renaissance” vonás az írott szónak ez az igénye a megbecsülésre. Ezernyi ezer hiteleshelyi oklevél hirdette a XIII. század óta, hogy írásban kell a jogügyleteket megőrkíteni, mert különben kiesnek az emberek emlékezetéből s így az írás fontossága közismert volt. Másrészt Thuróczy mint bíró jól tudta, hogy minden iratnak — fej- és jószágvesztésről szóló ítéletlevélnek, de egyszerű idézésnek is — súlya van, mert emberek sorsát dönthetik el. Amikor az írásnak még nem célja a szórakoztatás, joggal élhet a meggyőződés, hogy a betű és a valóság azonos; még pedig történeti munkákban is. Ezt a „középkori” felfogást új elemmel bővíti a renaissance, amidőn az irodalmi alkotásnak, ha megfelel a fejlett ízlés követelményeinek, megbecsülést és hírnevet biztosít, sőt halhatatlanságot ígér.

Ha szerkesztésre és fogalmazásra bontjuk fel az író munkáját, Thuróczy csak fele részben üti meg a mértéket. Nem tudja témáját úgy exponálni, hogy az a tárgy

⁹³ magni regis Athylae gestarum gloria rerum styli parvitate comprehensa; regis quoque Athylae aevum, ingentium facinorum prope magnitudinē, immortalitate dignum atopiori stylo ut describerem. (Schwandtner I. 48., 49.)

⁹⁴ tempora... ne stylo aliquanti intaeta humanis labantur ex praecordiis. (Schwandtner I. 267.)

íránt közömbös olvasót is megragadná s arra sem képes, hogy előadása bizonyos mélyebben rejlő tételek igazolása legyen. Nem született írónak, gyakorlata is kevés, nem esoda tehát, ha még azzal is küszködik — kevés szerenésével — hogy mondanivalóját miként csoportosítsa. Ebben a vonatkozásban teljesen a krónikairók színvonalán áll: De — s ez is érdem, mert jobb megoldás utáni vágyódásról tanúskodik — mentegetőzik: oly sok és különböző dolog történt egy és ugyanazon időben, hogy egyszerre el sem mondható.⁹⁵ A fogalmazásban, a mondatok egymás mellé helyezésében lényegesen ügyesebb, amint arról a közölt példák az olvasót bizonyára kellőleg meggyőzték. Ő maga — s vele együtt kora — az átfogalmazást az önálló alkotással egyenértékűnek tekintette. Bizonyosság erre a büszkeség, amellyel a Monaci-féle verses elbeszélésnek prózába átvitt szövegére tekintett. Megelégedettsége akkor sem lehetett volna nagyobb, ha ő írja meg elsőnek Kis Károly történetét. Bármennyire csak kompiláció a mai ember szemében Thuróczy krónikája, ő és kora eredeti írói alkotásnak tekintette, egészében és részeiben egyaránt.

Határozottan renaissance vonásnak mondható Thuróczy vonzódása az asztrológiához. Utalásai a bika, szűz, oroszlán, hal, kos jegyére ugyanis nem egyszerű naptári requisitumok, vagy esillagászati ismereteknek a bizonyosságai. Thuróczy kapcsolatot lát a csillagok állása és a történelmi események közt. Ezért mondja, hogy Magyarország a nyilas jegyében van és fűzi hozzá magyarózatul, Dürer „Melancholia“-jához hasonló hangulatot ébresztve: Lakói mindig gyászhozó fegyverek alatt izzadtak; kimélik az idegenek vagyonát és véré, de ontják a magukét s kölesönösen dühöngve egymás ellen, felprédálják a szüleik vagy önmaguk által gyűjtött kincseket.⁹⁶ A jelenség magyarózatánál természetesen tekintetbe kell vennünk, hogy az

⁹⁵ Multa et varia una et eodem tempore nguntur; non tamen simul et semel queunt enarrari. (Schwandtner I. 309.)

⁹⁶ Schwandtner, I. 306.

asztrológiába vetett hit nem fogható fel úgy, mintha egyedül a renaissance világnézet tartozéka lett volna. Petrarca megvetéssel nyilatkozott róla, viszont a XII. század óta arab hatás alatt igazi „középkori“ művekben is, bár az egyház tanaival összeegyeztetve, helyet kapott, akár mint Aristoteles filozófiája vagy Averroës több elve. Mivel azonban azt a hitet, hogy az emberiség sorsa, éppen mint az egyeseké is, a legszorosabb kauzális összefüggésben van az égitestek mozgásával, hozzáunk tagadhatatlanul a humanizmus hozta el és népszerűsítette, ennél fogva az Thuróczy gondolatvilágában sem középkori gyökerekből sarjadt ki. Éppen ezért kell írói egyénisége humanista részéhez tartozó elemet látnunk benne. Akár mint a XV. századi bécsi történész, Ebendorfer Tamás vagy a firenzei neoplatonikusok, sőt Melanchthon vagy Leonardo da Vinci esetében.⁹⁷

Hasonlóképen a fortuna és fatum szerepeltetésében, amiből nincs mögöttük olyan filozófiai háttér, mint Macchiavelli történetírásában, Thuróczy ugyanis a szó szoros értelmében középkorisan vallásos, felfogása pedig jámbóran egyházas. Pl. mint valóságot, amelyhez a keltelynek még árnyéka sem érhet, beszéli el a következő csodát: Az elhagyott havasalföldi esatamezön, ahol a Lósonyei István bán vezetése alatt álló magyar seregből sok vitéz lelte halálát, az ütközet után egy-két évre a szétszórtan fehérlő esontok közül egyszer csak gyenge emberi hang hallatszott. Mivel élőlény sehol sem látszott, megdöbbenve állottak meg a történetesen ott keresgélők s félelmük csak akkor oszlott el, amidőn Jézus Krisztus és Szűz Mária nevét értették meg. Közelebb lépve, egy szétporladó testet pillantottak meg, amelyet a hideg és meleg, éhség és szomjúság már fönkre tett, a fej azonban élt és sürgetően gyóntatót kért. A kérdésre, hogyan maradhatott élet-

⁹⁷ Bezold, F.: Aus Mittelalter und Renaissance. München, 1918. 165. s. köv. I. (Astrologische Geschichtskonstruktion im Mittelalter.) Az országok és népek bizonyos uralkodó esillagzat alá tartozásáról 404. l.

ben, így felelt: A Boldogságos Szűz tartott meg, hogy ne kelljen a szentségek felvétele nélkül meghalnom. A további érdeklődésre, minek köszönheti Mária kegyelmét, a következő felvilágosítást adta: Mind a hét ünnepének vigíliáján kenyéren és vizen böjtöltem, ünnepeit a legnagyobb odaadással megtartottam, életemben és halálomban ő volt legnagyobb reménységem. Amidőn a pap meghallgatta gyónását és feloldozta, a lélek békésen elhagyta porhüvelyét.⁹⁸

Jámbor felfogása ellenére Thuróczy a fatumnak és a fortunának a közömbös frázisoknál nagyobb jelentőséget juttat. Az előbbi a megfellebbezhetetlen végzet; bajthatatlanságával senki sem szállhat szembe. Mátyás is azért követi bátyját ellenségei közé a királyi udvarba, nem hajolva anyja könyörgő szavára, mert a fatumok a dolgok rendjeit elvezetik végükig, akár jó, akár rossz legyen is az.⁹⁹ A végzet, kérelmetlenségével, az emberi törvények felett állónak látszik. Nem V. Lászlónak kellett volna hirtelen halállal bűnhődnie, hanem azoknak a gonosz tanácsadóknak, akik az ifjú királyt rávették Hunyadi László kivégzetetésére s ha mégis másképen történt, ennek csak az lehet az oka, hogy a végzet ily módon akart helyet engedni az eljövendő dolgoknak,¹⁰⁰ t. i. Mátyás királtságának. A szerencse az emberek sorsát hullámként dobálja,¹⁰¹ állhatatlan ~ mosolygó, vak, kényekedve szerint emel fel ~ mindenható, azonban csak azon a határon belül, amelyet a komor végzet megvont.

Fatum és fortuna megkülönböztetése főleg azért feltűnő, mivel Monaci, aki pedig valódi humanistának szá-

⁹⁸ Schwandtner I. 291.

⁹⁹ *fata sicutum series rerum bonos vel malos ad exitus trahunt.* (Schwandtner I. 350.)

¹⁰⁰ *humanae sententiae idoneum fore videretur, quod ipsi et non rex Ladislaus praemissi periurii subissent talionem. Sed arbitrari potest, quod fata hoc transite futuris rebus disponebant locum.* (Schwandtner I. 352.)

¹⁰¹ *Proh dolor! humana conditio quam variis fortunae volvitur eventibus.* (Schwandtner I. 270.)

mít, még nem érzékeltette azt, — amiből magától értetődően következik, hogy Thuróczynek nem ő volt a tanító-mestere. A velencei történetíró egy és ugyanazon értelemben használja mindkét kifejezést.¹⁰² Thuróczy ellenben, átfogalmazva a hexametereket, gondosan és következetesen vigyáz a két fogalom eredendő különbségére. Kihagyja tehát a kifejezést: „*rex fato ereptus solio mansisset in alto*”,¹⁰³ nyilván mert végzetét senki el nem kerülheti, hasonlóképen azt az egész helyet, ahol *fatum* és *fortuna*, mint szinoním szavak szerepelnek;¹⁰⁴ *reginarum miserabile fatum* helyett „*miserabilem casum*”-ot ír,¹⁰⁵ a „*fortuna omnipotens in reges fulminat*” mondatot pedig úgy alakítja át, hogy abban a *fatum* és a *fortuna* egyaránt megkapja az őt megillető szerepet: „*Proh dolor! fata in reges altos dominosque mundi sic fulminant et habenas principum gubernator ille omnipotens (t. i. fortuna) sic temperat*”.¹⁰⁶ A *fortuna* tehát valóban csak a *fatum*tól megszabott kereten belül fejtheti ki hatalmát. Éppen ezért, amíg Monacinál Kis Károly „*fato ducente*” kel át a tengeren, Thuróczy szerint „*fortuna obsecundante*”.¹⁰⁷ A szerenese szeszélyességét a magyar író jelzői jobban kifejezik, mint forrásáé. Monaci költeményében „*omnipotens*” az egyetlen epitheton ornans, Thuróczy ellenben vak-

¹⁰² A *fatum* értelme egy helyen: „halál”; *post fatum regis*. (L. de Monacis: *Chronicon de rebus Venetis*. Ed. Flaminius Cornelius. Venetiae, 1758, 326. l.)

¹⁰³ U. a. 337. l.

¹⁰⁴ „*Ante oculos fatum indignum et miseranda Iohannae Reginae fortuna venit, quae ex faucibus illum*

Infantem fati eripuit”. (U. a. 332. l.) Lehet egyébként, hogy ezt a helyet azért hagyta ki Thuróczy, mivel az olasz vonatkozások elbeszélését általában rövidebbre fogta.

¹⁰⁵ U. a. 325. l. Schwandtner I. 249.

¹⁰⁶ Ugyanazon lapokon. — Monacinál hiányoznak s így Thuróczy leleményei a következő helyek: *et me ultro quous fata offerrebant sortem, querulae coniugis lachrymis liquisse decet; fata adverso cardine claudunt; de genere humano quantis fortuna ludibriis triumphat*. (Schwandtner I. 255., 265.)

¹⁰⁷ Monaci 329. l. Schwandtner I. 257.

nak és mosolygónak is mondja.¹⁰⁸ A jelzőkből nem tűnik ki, vajjon Thuróczy a szerencsét megfékezhetőnek tartotta-e. A „necessitas” és a „virtus” fogalma hiányzik elgondolásából. Emlegeti az imperatorok nagyságát, virtusát azonban nem. Mivel a fortunát sem Attilával, sem Mátyással kapcsolatban nem szerepelteti, hallgatásából mintha az következne, hogy az imperator akaraterejével és tehetségével ura a szerencsének. Az a renaissance-gondolatrendszer, amelyet Macchiavelli fogalmazott meg, természetesen így sem teljes Thuróczynál. De mintha, bár töredékesen, mégis jelentkeznék. Éppen mert egyes elemeit helyesen alkalmazta, Monacihoz viszonyítva pedig haladást jelentően, bizonyára szabad a fatum és a fortuna szerepeltetéséből Thuróczy gondolkozásának a renaissance felé hajlására következtetni.

*

Mint író a középkor, helyesebben a gótika és a renaissance határán áll Thuróczy. Azonban nem egyszerű auctor hanem történetíró. Histórikusnak tartotta magát és hivatást látott munkája elkészítésében. Azt is hitte, hogy mindaz igaz, amit megírt. E szubjektív érzelve mellett történetíróvá teszi eljárása: Kritikát gyakorolt forrásai felett, még pedig tudatosan. Látszik ez indokolásából, amellyel helyenkint állásfoglalását kísérte. Elutasítja elődjének, a Gestának Flavius Iosephusra támaszkodó előadását, hogy a bábéli toronyban Nemroth színaranyból templomokat, dragakövekből pedig palotákat épített volna arany oszlopokkal. Alig bízható mindez — mondja — mivel kevéssel a vizözön után oly nagy tömeg arany még nem is állott az emberiség rendelkezésére.¹⁰⁹ A Gesta azon állításában is kételkedik, hogy Csabának a fia lett volna Edömén, aki Szkítiából a magyarokkal visszatérve Pannóniába, itt mint az Aba-nemzetség őse telepedett volna

¹⁰⁸ Schwandtner I. 249., 262.

¹⁰⁹ In uno enim dietorum duorum voluminam Iosephum referre posuerunt... cui haud adhibenda est fides. (Schwandtner I. 54.)

meg. Keveslí ugyanis az Attila uralkodása és unokájának életkora közt eltelt időt ahhoz a sok évhez viszonyítva, amelynek elmúltával következett be a magyar honfoglalás. Mindamellett — fúzi kételyéhez — nem akarja az olvasó akaratát befolyásolni; aki lehetségesnek tartja a dolgot, csak vallja azt helyesnek.¹¹⁰ Egyik nyugati forrásának, Martinus Polonusnak állítását, hogy a húnok, gótok és vandálok azonosak s egy nyelvet beszélnek, így cáfolja: Nem lehetséges, mivel így a húnok nem üzhették volna ki a gótokat hazájukból; ezek különben is a húnokat megelőzve törtek a római birodalomba, a vandálok meg sokkal később hagyták el ősi földjüket. Kritikájának alapja, mint a példákából kitűnik, de mint maga is megmondja: a ratio, az értelem, továbbá az a tény, hogy az auctorok „kétségtelen bizonyítékkal” nem támasztják alá valószínűtlennek talált állításukat.¹¹¹

Keveslbbé nyilvánvalóan téves állítások tisztázására s hosszabb kritikai fejtegetésbe is bele mer boesátkozni. A fogas problémát, vajjon kiknek van igazuk Szkítia földrajzi helyzetének leírásánál: a hazai Gesták szerzőinek, vagy a nyugati auctoroknak, a következő módon próbálja megoldani: Előbb közli a Gesták leírását, majd külön fejezetben az ellenkezőt, a „contraria descriptio”-t. Mégpedig oly módon, hogy a két forráscsoport nézeteit pontról-pontra haladva összeegyeztetni igyekeznek.¹¹² Kevés sikerrel, az igaz, de nem is ez a fontos; más történetírók fára-

¹¹⁰ Sed haud dignam huius traditioni decet adhibere fidem... Fidelium tamen lectorum arbitrium detinet nemo; si id quispiam fieri posse iudicat, propria, ut vult, utatur voluntate. (Schwandtner I. 97.)

¹¹¹ Nulla haec ratio admittit, nec illi, quibus haec placuero, evidenti suam intentionem documento probant. (Schwandtner I. 67.)

¹¹² Néhány jellemző részlet: Universis auctoribus, quorum cura fuit partes describere orbis, haec Scythiae descriptio contraria esse videtur. Cum Scythia illorum iuxta positiones non unum tantum sit regnum... Si ceteris auctoribus, qui de his rebus scripsere, locus est dandus, multum ab illorum positionibus haec descriptio dissidet. Cum ipsi in eorum voluminibus de quopiam regno... nullibi mentionem fecisse reperiantur. (Schwandtner I. 62.)

dozásait, jóval később, alapjában véve még hasonló eredménytelenség kísérte. Az a lényeges, hogy Thuróczy megpróbálta a szétágazó nézetek közül, egymáshoz mérve azokat, a helyeset megállapítani, munkájában a „ratio” vezet, a bizonyításhoz pedig érveket, evidens documentum-okat tart szükségesnek.¹¹³

Eljárása, mai szemmel nézve, lehet kezdetleges, a maga korában azonban nagy erőfeszítésnek számított. Oly jelentősnek, hogy a történetíró név joggal kijár érte Thuróczynek.¹¹⁴

¹¹³ Forrásainak kisebb tévedéseit megjegyzés nélkül is kijavítja. Így a *Gesta* elbeszélését, hogy a húnok a 108 törzs mindegyikéből 10.000 fegyverest, összesen egy millió harcost állítottak ki; nála a végösszeg helyesen 1.080.000. (Szentpétery: *Scriptores* I. 256., Schwandtner I. 69.) Észreveszi, hogy a *Képes Krónika* a 373. évhez helytelenül írta Celestinus pápa nevét, mivel az tőlévszázaddal korábban uralkodott; kifogástalan pontossággal Damasus nevét írja tehát helyébe (Szentpétery: *Scriptores*, I. 255., Schwandtner I. 69.). Figyelmének a jele az is, hogy a *Gesta Arcellaus* gót királyának nevét Alaricusra változtatja. Tagadhatatlan logikával, mivel Arcellausról semmiféle történeti költő sem tud, Alaricnak, Róma elfoglalójának a neve ellenben annál ismeretesebb. (Szentpétery: *Scriptores* I. 272., Schwandtner I. 91.)

¹¹⁴ A munka kiadásai: 1488. Brűnn és Augsburg, az utóbbi két változatban. Mindkettő a szerző neve alatt: Iohannes de Thwrocz, *Chronica Hungarorum*. (V. ö. Szabó-Hellebrant: Régi magyar könyvtár. III/1. 15., 16. sz.) — Gyűjteményes munkákban: Bongarsius I.: *Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Frankfurt, 1600. 1—198. l., az augsburgi kiadás szövege. — Schwandtner I. G.: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini*. Bécs, 1746. I. k. 39—291. l. és 1766. I. k. 47—366. (A brűnni és augsburgi kiadás szövege, jegyzetekben a *Képes Krónika* és a *Budai Krónika* variánsaival.) Schwandtner kiadása nem pontos. Pl. I. 49.: „nemò mundanam, miseria absque aliena, adeptus est gloriam” szavak tévesen vannak cursiva szedve; a mondat tehát nem idézet Antoninusból, hanem Thuróczy véleménye. — I. 60. Az utolsó szó nem: premebant, hanem: preminebant. — I. 74. nem: halhatalan, hanem: halalthalan. — I. 83. alulról 6. sorban, nem: praenotatum, hanem: pronotatum (Íráshiba, mivel az eredeti Antonius-szöveg szerint praenotatum volna a helyes.) — Potthast szerint német fordítása, folyótalással, 1536-ban megjelent Augsburgban. (Bibliotheca Historica Medii Aevi. Berlin, 1896. I. k. 665. l.) Nyilvánvalóan Haugen Jánosnak, Ferdinánd tanácsosának a munkájára

céljuz: Der Hungern Chronica... verteuscht und also zusammengebracht worden durch herr Hansen Haugen zum Freystein, amelynek első kiadása 1534-ben, a második pedig 1536-ban Augsburgban látott napvilágot s amely Thuróczy krónikája rövidre fogott fordítását nyújtja (65 levél), 1526-ig terjedő folytatással. (V. ö. Kertbeny K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600. Budapest, 1880. 485. sz. — Apponyi A.: Hungarica. München, 1925. III. k. 1691. sz.)
